

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku
wewnętrznego!

POGÓRZE WIELICKIE

Paweł Konieczny

Spis treści:

1. Literatura.....	2
1.1. Przewodniki	2
1.2. Mapy	2
2. Topografia.....	2
2.1. Granica na potrzeby skryptu	2
2.2. Najwyższe wzniesienie	3
2.3. Z czym graniczy	3
2.4. Podział.....	3
2.5. Punkty widokowe.....	3
3. Hydrografia.....	3
4. Geologia.....	4
5. Przyroda i jej ochrona	5
6. Komunikacja.....	6
6.1. Ważniejsze drogi:.....	6
6.2. Linie kolejowe:	6
7. Historia	7
7.1. Pradzieje.....	7
7.2. Średniowiecze	8
7.3. Nowożytność.....	11
7.4. Pod zaborem austriackim	16
7.5. Lata międzywojenne	20
7.6. Kampania wrześniowa	21
7.7. Okupacja hitlerowska.....	22
7.8. Lata najnowsze.....	24
8. Przemysł	26
9. Turystyka	27
9.1. Szlaki długodystansowe	27
9.2. Szlaki architektury drewnianej.....	27
9.3. Inne szlaki tematyczne	27
9.4. Wyciągi narciarskie.....	27
10. Zabytki	27
10.1. Kościoły drewniane.....	27
10.2. Kościoły murowane	28
10.3. Zamki, pałace i dwory.....	28
10.5. Inne.....	29
11. Muzea, izby regionalne i izby pamięci	29
12. Ważne lub interesujące postacie	30
13. Ciekawostki.....	31
14. Podziękowanie i prośba	33

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

Wstęp

Pogórze Wielickie wchodzi w skład Pogórza Zachodniobeskidzkiego leżącego w Zachodnich Karpatach Zewnętrznych. Pogórze to nie ma wybitnie „pogórskiego” charakteru, aczkolwiek można na jego obszarze znaleźć miejsca, gdzie możliwe jest uprawianie względnie górskiej turystyki pieszej (Pasma Bukowca, Płaskowyż Draboża, Las Bronaczowa).

Jest to również teren o dużych walorach krajoznawczych. Co prawda nie ma tutaj zbyt wielu większych miejscowości o znaczeniu historycznym (wyjątkiem jest oczywiście Wieliczka), niemniej w wielu miejscowościach znajdziemy interesujące – a często nieznane – wartościowe krajoznawczo obiekty.

Ponadto obszar ten jest bardzo ważny dla krakowskiego środowiska przewodnickiego z przyczyn komunikacyjnych, gdyż często nie ma możliwości dojazdu na wycieczkę w Beskidy z jego ominięciem. Oczywiście najczęściej dojazd ten wiedzie drogą krajową nr 7, czyli popularną *Zakopianką*, ale niejednokrotnie jadąc w Beskidy mija się Skawinę i Brzeźnicę (dojazd w stronę np. Beskidu Małego), czy Wieliczkę i Gdów (dojazd w stronę np. wschodniej części Beskidu Wyspowego).

1. Literatura

1.1. Przewodniki

- „Gdzie chadzały południce? Przewodnik historyczno-kulturowy po powiecie myślenickim” – Adam Górka, Myślenice, 2012 r.;
- „Myślenice i okolice” - Julian Zinkow, Kryspinów 1993 r.;
- „Pogórze karpackie” - Andrzej Matuszczyk, Tarnów 1995 r.;
- „Powiat Wielicki – Przewodnik turystyczny” – Julian Rachwał, Kraków-Wieliczka, 2012 r.;
- „Wadowice i okolice” - Julian Zinkow, Wadowice 2001 r.;
- „Wokół Kalwarii Zebrzydowskiej i Lanckorony” - Julian Zinkow, Kalwaria Zebrzyd. 2000 r.;
- „Wokół Niepołomic i Puszczy Niepołomickiej” - Julian Zinkow, Niepołomice 2009 r.;
- „Wokół Tyńca i Skawiny” - Julian Zinkow, Kryspinów 1995 r.;

1.2. Mapy

- „Beskid Makowski (Średni)” – wyd. Compass, 1:50 000;
- „Myślenice i okolice” – wyd. Compass, 1:40 000;
- „Okolice Krakowa” – wyd. Compass, 1:55 000;

2. Topografia

2.1. Granica na potrzeby skryptu¹

Z Zatora na wschód Wisłą, a następnie kanałem Łączany – Skawina i znów Wisłą do granicy miejskiej Krakowa. Następnie na wschód granicą Krakowa do miejsca, gdzie przecina się ona

¹ Granica Pogórza Wielickiego wyznaczona została głównie w oparciu o kryteria turystyczne oraz administracyjne i w pewnym zakresie różni się od znacznie bardziej skomplikowanej granicy wyznaczonej w oparciu o kryteria geologiczne.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

z autostradą A4, a następnie autostradą, do drogi krajowej nr 75, którą na południe do przecięcia z Rabą. Później Rabą do Myślenic, skąd na zachód drogami przez Jawornik, Rudnik, Biertowice, Kalwarię Zebrzydowską do Wadowic, a z Wadowic na północ Skawą do Zatora.

2.2. Najwyższe wzniesienie

Są nim leżące w Paśmie Bukowca Wierchy (467 m), aczkolwiek w pewnych opracowaniach można spotkać się z informacją, że najwyższym wzniesieniem Pogórza Wielickiego jest Chorągwica (724 m). Jest to informacja błędna, gdyż jej wysokość jest w tym wypadku zsumowana z wysokością znajdującego się na jej wierzchołku masztu RTCN² Kraków Chorągwica (436 m + 288 m wieży).

2.3. Z czym graniczy

Od zachodu: Pogórze Śląskie;
Od północy: Brama Krakowska (dokładnie Rów Spytkowicko – Skawiński),
Kotlina Sandomierska (dokładnie Nizina Nadwiślańska);
Od wschodu: Pogórze Wiśnickie;
Od południa: Beskid Średni;

Można się również spotkać z określeniem prof. Jerzego Kondrackiego „Podgórze Bocheńskie”, które w przybliżeniu miałyby się znajdować w wielokącie Niepołomice – Dobczyce – Brzesko – Wojnicz – Niedomice – Szczurowa – Drwinia – Chobot, aczkolwiek w literaturze turystycznej nie znalazło ono uznania.

2.4. Podział

- na zachodzie Płaskowyż Draboża – najwyższe wzniesienie Moczurka (438 m);
- na wschodzie Płaskowyż Świątnicki – najwyższe wzniesienie Chorągwica (436 m);
- na południu Pasma Bukowca – najwyższe wzniesienie Wierchy (467 m).

Płaskowyż Draboża od Płaskowyżu Świątnickiego oddziela rzeka Skawinka.

2.5. Punkty widokowe

- Trawna Góra w zachodniej części Płaskowyżu Draboża;
- okolice przysiółka Drabóż na zachód od szczytu wzniesienia Drabóż;
- taras widokowy przed dworem w Mogilanach;
- droga przez Raciborsko w stronę Dziekanowic;
- otoczenie kościoła w Dziekanowicach;
- wzgórze nad Sułowem koło Łazan;
- droga przez Zagaj do Grodkowic.

3. Hydrografia

Obszar Pogórza Wielickiego w całości leży w zlewisku Morza Bałtyckiego i jest odwadniany

² Radiowo-Telewizyjne Centrum Nadawcze Kraków Chorągwica.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

przez Wisłę oraz jej prawobrzeżne dopływy: Skawę, Skawinkę (zwaną również Cedronem), Wilgę i Rabę.

Na tej ostatniej w 1986 r. zakończono budowę zapory w Dobczycach. Decyzja o jej budowie zapadła w 1970 r., napełnianie zaś trwało do grudnia 1987 r. Sam zbiornik ma charakter zbiornika retencyjnego, a głównym argumentem za jego powstaniem była potrzeba ochrony przeciwpowodziowej miejscowości leżących nad dolną Rabą. Zbiornik ma powierzchnię ok. 11 km², a jego pojemność całkowita wynosi 127 mln m³. Sama zaporę ma 30 m wysokości i ponad 600 m długości. Zlokalizowano przy niej niewielką elektrownię wodną o mocy 2,5 MW.

W 1974 r. w miejscowości Brzączowice rozpoczęto użytkowanie doraźnego ujęcia wody pitnej dla Krakowa (Zakład Uzdatniania Wody "Raba 1"), natomiast w 1987 r. również w Brzączowicach powstała docelowa żelbetowa wieża o 40 m wysokości, która mieści 6 pomp o wydajności po 4,0 tys. m³/h (ZUW "Raba 2"). Pobór wody może odbywać się na trzech różnych głębokościach, w zależności od tego, na jakiej posiada ona w danym dniu najlepszą jakość.

Ponadto na stokach wzgórza Węgielnica w Nowej Wsi powstał w latach 70-tych XX w. zakład uzdatniania wody, która jest w nim m.in. ozonowana, koagulowana, sedymentowana i filtrowana, dzięki czemu mieszkańcy Krakowa i okolic mogą się cieszyć z wody relatywnie wysokiej jakości. Łączny udział ujęć wody pitnej w Brzączowicach stanowi ok. 55 % dziennego zapotrzebowania na wodę aglomeracji krakowskiej.

Istnieją plany budowy trzeciego ujęcia wody (ZUW "Raba III"), aczkolwiek z powodu spadku zapotrzebowania na wodę w najbliższych latach raczej nie zostaną one zrealizowane. Ze względów sanitarnych aktualnie zabronione jest rekreacyjne korzystanie z wód jeziora dobczyckiego, aczkolwiek od kilku lat trwają rozmowy nad zmianą tego stanu rzeczy.

Ciekawostką hydrograficzną jest wybudowany w l. 1955 – 1958 kanał Łączany – Skawina (tzw. kanał Łaczański). Powstał on z myślą o doprowadzaniu dużej ilości wody przemysłowej do elektrowni oraz innych zakładów przemysłowych w Skawinie. Jest to kanał żeglowny (II klasa) o długości 15,7 km, wchodzący w skład tzw. drogi wodnej górnej Wisły, łączącej ujście Przemszy z Sanem (ok. 280 km długości). Na kanale w miejscowości Borek Szlachecki pod Skawiną znajduje się długa na 85 m śluza o spiętrzeniu 12 m, której czas śluzowania w obydwie strony wynosi ok. 45 min.

4. Geologia

Pogórze Wielickie budują osady należące zasadniczo do dwóch różnych elementów strukturalnych: Karpat w części południowej oraz zapadliska przedkarpackiego w części północnej. Granica między Karpatami a zapadliskiem (tzw. nasunięcie karpackie) biegnie nieco na południe od Zatora i Skawiny, pomiędzy Libertowem, a Gajem przecina *Zakopiankę*, a dalej przebiega przez Wieliczkę i cofa się na południe o ok. 10 km, tworząc tzw. zatokę gdowską.

Jeśli chodzi o karpacką część Pogórza Wielickiego to wchodzi ona w skład Zachodnich Karpat Fliszowych. Budują ją utwory płaszczowiny śląskiej (głównie warstwy istebniańskie), a przed jej czołem pojawiają się osady płaszczowiny podśląskiej. Według niektórych źródeł w okolicach Wadowic znajduje się izolowany płat płaszczowiny skolskiej.

Jeśli chodzi o zapadlisko przedkarpackie to wypełniają je głównie ły i piaski wieku mioceńskiego (tzw. molasa), przykryte zazwyczaj osadami czwartorzędowymi (min. piaski, lessy, żwiry). Część tych osadów jest efektem zlodowaceń, a część akumulacyjnej działalności rzek, szczególnie Wisły.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

Z zapadliskiem przedkarpackim związane są surowce mineralne. W Wieliczce występują złoża soli kamiennej³, które aktualnie nie są eksploatowane, w okolicy Sidziny i Opatkowic na powierzchni pojawiają się gipsy, również obecnie nie wydobywane. Ponadto w okolicy Spytkowic występują pokłady węgla kamiennego, obecnie również nie eksploatowane.

Warto również odnotować obecność na tym terenie kilku wychodni skalnych (np. Diablich Skał na Czerwonej Górze koło Brzączowic), dwóch niewielkich jaskiń również na Czerwonej Górze, odsłonięcia piaskowców istebniańskich koło Dziekanowic, czy głazu narzutowego koło Nowej Wsi.

5. Przyroda i jej ochrona

Obszar Pogórza Wielickiego nie jest szczególnie atrakcyjny przyrodniczo. Co prawda można tutaj jeszcze znaleźć zwarte kompleksy leśne (np. Las Bachowiec i Las Burzyńskiego nad Zygodowicami, lasy płaskowyżu Draboża, Las Bronaczowa, lasy w Paśmie Bukowca, Czarny Las pod Raciborskiem, Wielki Las pod Chorągwicą czy Leśniówkę pod Jawczycami), ale są to kompleksy relatywnie niewielkie i w zasadzie nie przedstawiające dużej wartości przyrodniczej. Wobec powyższego na obszarze Pogórza Wielickiego nie znajdziemy parku narodowego, parku krajobrazowego oraz obszaru objętego siecią Natura 2000. Możemy znaleźć tutaj jedynie trzy rezerваты.

<i>Nazwa</i>	<i>Data</i>	<i>Wielkość</i>	<i>Rodzaj</i>	<i>Przedmiot ochrony</i>
Cieszynianka	1969 r.	10,7 ha	Florystyczny	Stanowisko cieszynianki wiosennej w lesie grądowym
Kozie Kąty	1989 r.	24,21 ha	Leśny	Zróżnicowane ekosystemy leśne i ich naturalny układ przestrzenny
Grotы kryształowe	2000 r.	1,04 ha	Przyrody nieożywionej	Dolna i Górna Grota Kryształowa w kopalni soli w Wieliczce, ochronie podlega unikatowe nagromadzenie kryształów halitu ⁴

Rezerwat “Grotы kryształowe” jest pierwszym w Polsce rezerwatem podziemnym. Ma charakter rezerwatu ścisłego ze względu na ryzyko szkodliwych zmian mikroklimatu spowodowanych obecnością ludzi, co może powodować niszczenie kryształów. W kopalni znajduje się ponadto 40 stanowisk dokumentacyjnych.

Aktualnie trwają prace nad utworzeniem kolejnych dwóch rezerwatów w zachodniej części Pogórza Wielickiego. Mają to być rezerваты “Bachowiec” oraz “Burzynek”.

Ponadto na obszarze Pogórza Wielickiego znajduje się jeden użytek ekologiczny “Las Krzyszkowicki” (utworzony w 1998 r., pow. 33,95 ha), znajdujący się przy granicy miejskiej Krakowa, na południe od osiedla Rżąka.

³ Więcej na ten temat można znaleźć w skrypcie „Geologia i geomorfologia” autorstwa Magdaleny Górnej.

⁴ Halit – krystaliczna (zazwyczaj sześcienna) forma soli kamiennej.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

6. Komunikacja

6.1. Ważniejsze drogi:

- granica Krakowa – Szarów (fragment autostrady A4);
- granica Krakowa – Targowisko (DK 94, tzw. „stara czwórka”);
- granica Krakowa – Myślenice (tzw. *Zakopianka*, docelowo fragment drogi S7);
- granica Krakowa – Skawina – Brzeźnica – Zator (DK 44);
- Wadowice – Kalwaria Zebrzydowska – Głogoczów (DK 52, docelowo fragment drogi S52, tzw. Beskidzkiej Drogi Integracyjnej);
- Skawina – Przytkowice – Kalwaria Zebrzydowska;
- Myślenice – Rudnik – Biertowice;
- Myślenice – Dobczyce – Gdów – Łapczyca;
- Wieliczka – Dziekanowice – Dobczyce;
- Wieliczka – Łazany – Gdów;

Droga z Wadowic poprzez Kalwarię Zebrzydowską do Głogoczowa, a następnie leżący na Pogórzu Wielickim fragment *Zakopianki* jako trakt komunikacyjny i handlowy o większym znaczeniu budowane były dopiero w latach 1772-1785⁵ jako Trakt Środkowogalicyjski (inaczej Trakt Cesarski bądź „gościniec wiedeński”). Prowadził on z Białej (aktualnie część Bielska-Białej) do Podgórza, a następnie poprzez Wieliczkę, Bochnię, Tarnów i Rzeszów do Lwowa. W latach 1774-1775 powstał również wariant Traktu przebiegający wzdłuż południowej granicy Pogórza Wielickiego przez miejscowości Izdebnik, Sułkowice, Jawornik, Myślenice, Dobczyce i Gdów.

Pierwsza gruntowna modernizacja *Zakopianki* miała miejsce dopiero w latach 1931-1939, a jej powodem była organizacja w Zakopanem Mistrzostw Świata w Narciarstwie Klasycznym w lutym 1939 r.

6.2. Linie kolejowe:

- granica Krakowa – Staniątki (i dalej w stronę Bochni i Lwowa): zbudowana w 1856 r. jako fragment Kolei Galicyjskiej im. Arcyksięcia Karola Ludwika, która w latach 1856-1873 połączyła Kraków z Tarnowem i Dębicą (1856 r.), Rzeszowem (1858 r.), Przemyślem (1860 r.) i Lwowem (1861 r.), a później z Podwołczyskami (1871 r.) i Radziwiłłowem (1873 r.), które leżały na granicy Monarchii Austro-Węgierskiej z Cesarstwem Rosyjskim;
- Kraków-Bieżanów – Wieliczka: zbudowana w 1857 r. jako odnoga Kolei Galicyjskiej im. Arcyksięcia Karola Ludwika;
- Podgórze (Płaszów) – Skawina – Spytkowice – Oświęcim: zbudowana w 1884 r. w ramach budowy Kolei Transwersalnej (choć nie łączy się z jej główną trasą), jako alternatywa dla Kolei Północnej Cesarza Ferdynanda⁶;
- Skawina – Sucha Beskidzka: zbudowana w 1884 r. w ramach budowy Kolei Transwersalnej;
- Wadowice – Kalwaria Zebrzydowska: zbudowana w 1888 r. jako Kolej Miast Śląskich i Galicyjskich, początkowo biegła z Frydka do Kalwarii Zebrzydowskiej;
- Trzebinia – Spytkowice – Wadowice – Skawce: zbudowana w 1899 r. jako kolej prywatna łącząca

⁵ W niektórych źródłach można znaleźć wiadomość, że budowa Traktu Środkowogalicyjskiego rozpoczęła się w 1777 r.

⁶ Kolej Północna Cesarza Ferdynanda zlokalizowana była po północnej stronie Garbu Tęczyńskiego, co z punktu widzenia strategicznego było zdecydowanie zbyt blisko granicy państwowej.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

ośrodki węglowe zachodniej Małopolski z doliną Skawy. Odcinek na obszarze Pogórza Wielickiego obecnie w większości zdewastowany.

7. Historia

7.1. Pradzieje

Do niedawna pradzieje Pogórza Wielickiego były relatywnie słabo poznane. Co prawda dominował – podtrzymany zresztą nadal – pogląd, że obszar ten, a w szczególności jego północna część, leżał na prastarym szlaku migracyjnym biegnącym z południa Europy przez Bramę Morawską w stronę żyznych gleb Wyżyn Kieleckiej i Lubelskiej. Uważano jednak, że z migracją tą nie wiązało się trwałe osadnictwo na tych ziemiach.

Pogląd na kwestię trwałego osadnictwa na tym terenie zmienił się w związku z prowadzonymi na szeroką skalę pracami archeologicznymi przeprowadzonymi w ramach budowy autostrady A4. W ich trakcie odkryto setki stanowisk i wydobyto z ziemi dziesiątki tysięcy przedmiotów.

Odkryto m.in. znajdującą się na obszarze Zakrzowa osadę pochodzącą z górnego paleolitu (starsza epoka kamienia), która datowana jest na ok. 40-30 tys. lat p.n.e. Odkryto również cały szereg osad z różnych kultur neolitycznych (młodsza epoka kamienia), które zlokalizowane były na obszarze dzisiejszych m.in. Brzezia, Targowiska, Zagórza i Grodkowic, a datowane są na ok. 4,5 – 1,8 tys. lat p.n.e.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że o ile ludność paleolityczna zajmowała się głównie łowiectwem i zbieractwem, to wymienione powyżej osady ludności neolitycznej miały już charakter rzemieślniczo-gospodarczy.

Ponadto swoistą ciekawostką jest to, że w osadach neolitycznych odkryto pozostałości tzw. **długich domów**, tj. zabudowań drewnianych o konstrukcji słupowej z dwuspadowym dachem, których długość dochodziła do ok. 20 m. Szacuje się, że osady te istniały nieprzerwanie przez około 300 lat. Ponadto w Targowisku odkryto związane z kulturą łużycką cmentarzysko, które użytkowane było przez ok. 300-500 lat na przełomie drugiego i pierwszego tysiąclecia p.n.e.

Z kulturą łużycką związane było również grodzisko na Bukowej Górze w Biskupicach z widocznymi do dzisiaj pozostałościami wałów ziemnych. W czasach kultury łużyckiej istniało również grodzisko pod Zatozem, a także prawdopodobnie grodziska na obszarze dzisiejszej Marcyporęby oraz w pobliżu ruin zamku w Barwałdzie.

W ramach prac związanych z budową autostrady A4 odkryto również niewielką osadę celtycką w Zagórzu pochodzącą najprawdopodobniej z II/I w p.n.e. Ślady kultury celtyckiej znaleziono również w Podłężu i Targowisku.

Swoistą ciekawostką archeologiczną związaną z niniejszym terenem są **kurhany ciałopalne**. Kilkanaście takich obiektów znajduje się na terenie miejscowości Jawczyce. Największy z nich o średnicy ok. 22 m i wysokości ok. 2 m został przebadany, a wewnątrz znaleziono szkielety datowane na epokę późnego neolitu bądź wczesnego brązu. Przebadano również mniejszy kurhan znajdujący się nieopodal, w którym znaleziono szkielet z XI w. Według badań pochówek związanych z tym kurhanem łączy w sobie elementy chrześcijańskie z pogańskimi.

Kilka kurhanów pochodzących z wczesnego średniowiecza znajduje się również w Wiatowicach. Wiadomo też o istnieniu kurhanów w Zakliczynie, aczkolwiek obecnie są one całkowicie zniszczone i nie do odnalezienia w terenie. Niestety, ale wiele wskazuje na to, że podobny los czeka kurhany w Jawczycach i Wiatowicach, o ile nie zostaną one należycie zabezpieczone. Kilka kopców ziemnych, być może kurhanów, znaleziono również w Sieprawiu, aczkolwiek nie zostały one

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

przebadane i nie jest znane ich przeznaczenie.

Warto wskazać również na kopiec w Krakuszowicach, w którym według legendy pochowany ma być Krak II, syn założyciela Krakowa – na wpół legendarnego Kraka, który został zabity przez swojego brata Kakusa. Kopiec nie został gruntownie przebadany, aczkolwiek najpewniej pochodzi z czasów przedchrześcijańskich.

Trwałe osadnictwo na omawianym terenie związane jest z plemieniem Wiślan, które ok. VII-VIII w. n.e. zdominowało w zasadzie cały opisywany teren. W szczególności gęsto zaludniony był obszar pomiędzy Krakowem a Bochnią, co związane było z odkrytymi słonymi źródłami w okolicach Bochni i Wieliczki oraz z dużym grodem Wiślan zlokalizowanym w Chełmie nad Rabą już po stronie Pogórza Wiśnickiego.

7.2. Średniowiecze

Pod koniec IX w. znajdujące się w fazie organizacji państwo Wiślan zostało bądź podbite przez potężne w owym czasie Państwo Wielkomorawskie, bądź co najmniej znalazło się pod jego znacznym wpływem politycznym i gospodarczym.

Władcą wielkomorawskim, który miał dokonać podboju bądź uzależnienia państwa Wiślan był Świętopełk I Wielki (ur. ok. 844 – 894, władca: 871 – 894) z dynastii Mojmirowiców. Obecnie pewne jest jedynie tylko, że ok. 874 r. pozyskał on ziemie wzdłuż górnego biegu Wisły (aczkolwiek nie wiadomo dokładnie dokąd one sięgały), a także przypuszcza się, że odkryte przez archeologów zniszczenia kilkunastu grodów leżących głównie w zachodniej części terytorium Wiślan, które datuje się na II poł. IX w. są pozostałościami najazdu Państwa Wielkomorawskiego (jednakże mogą to być również pozostałości walk Wiślan z Gołęszycami).

Obecnie dominuje pogląd, że do trwałego przyłączenia państwa Wiślan do ziem Wielkich Moraw nie doszło, aczkolwiek uważa się, że Wiślanie byli pod znacznym wpływem kulturowym, gospodarczym (m.in. na obszarze Wiślan używano płacidła wielkomorawskiego, tzw. grzywien siekieropodobnych⁷) i politycznym (prawdopodobnie książę Wiślan był wasalem Świętopełka) Państwa Wielkomorawskiego. Związki Wiślan z Państwem Wielkomorawskim ustały całkowicie na pocz. X w., kiedy państwo to zostało podbite przez koczownicze ludy węgierskie.

Po upadku Państwa Wielkomorawskiego Wiślanie na pewien czas uniezależnili się całkowicie od potężniejszych sąsiadów i prawdopodobnie osiągnęli pewne sukcesy w organizacji struktury plemiennej. Przypuszcza się również, że w I poł. X w. musieli odpierać najazdy Węgrów, aczkolwiek ilość wartościowych źródeł historycznych z tego okresu jest bliska zeru. Prawdopodobne jest, że ok. połowy X w. terytorium państwa Wiślan, w tym opisywany obszar, zostało przyłączone do państwa czeskiego, na czele którego stał wówczas Bolesław I Okrutny⁸ (bądź Srogi) z dynastii Przemyślidów (ur. po 903 – 972, władca: 935 – 972). Okres zwierzchnictwa czeskiego nad terytorium Wiślan to okres ożywienia gospodarczego w szczególności w związku z rosnącą rolą szlaku handlowego Praga-Kijów.

Nie jasne są okoliczności przejęcia, a w zasadzie przyłączenia terytorium Wiślan do państwa Polan. Jedna hipoteza stanowi, że ziemie te zostały zdobyte przez Mieszka I w 990 r. w wyniku wojny

⁷ Największy w Polsce tzw. skarb Wiślan – żelaznych grzywien siekieropodobnych, odkryto w 1979 r. w oficynie kamienicy na ul. Kanoniczej 13 w Krakowie; wg. badań został on ukryty w II poł. IX w., a składa się na niego 4212 grzywien żelaznych o łącznej wadze ok. 3630 kg (do tej pory w sumie na terytorium całego Państwa Wielkomorawskiego odkryto jedynie ok. 2-3 tys. grzywien, a największy „skarb” odkryty w Hradku nad Wagiem liczył 274 egz.

⁸ Bolesław I Okrutny był ojcem księżniczki Dobrawy (Dąbrówki), żony księcia Mieszka I, co za tym idzie był on teściem pierwszego historycznego władcy Polski.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

z Czechami⁹. Ponieważ leżały na peryferiach państwa czeskiego nie były szczególnie chronione, więc ich podbój był stosunkowo łatwy.

Druga teoria mówi, że już ok. 980 r. Bolesław Chrobry panował w Małopolsce z nadania czeskiego, a w 999 r., po śmierci swojego wuja Bolesława II Pobożnego, przyłączył ją do swoich dziedzicznych ziem i tym sposobem połączył ziemie Polan i Wiślan tworząc podwaliny państwa polskiego.

Niezależnie od tego, która z wymienionych teorii jest prawdziwa, pewne jest, że na przeł. IX i X w. cały obszar Pogórza Wielickiego znalazł się w granicach ówczesnego państwa polskiego, które oczywiście znajdowało się dopiero w fazie organizacji.

Wiek XI i XII to powolny, acz stały rozwój północnych obszarów Pogórza Wielickiego, a w szczególności ziem leżących w pobliżu Krakowa. Rozwój ten bez wątpienia związany jest z uzyskaniem przez Kraków rangi głównej siedziby polskiego księcia, którą to ok. 1040 r. nadał mu książę Kazimierz I Odnowiciel w związku ze zniszczeniem Gniezna przez wojska księcia czeskiego Brzetysława I.

Rozwój ziem Pogórza Wielickiego w owym czasie związany jest również z akcją osadniczą prowadzoną przez benedyktynów z klasztoru w Tyńcu (ufundowanego ok. 1044 r. przez Kazimierza I Odnowiciela), przebiegiem przez ten obszar ważnych szlaków handlowych (m.in. szlaku zachód-wschód oraz szlaków na południe przez Karpaty, które przebiegały w pobliżu doliny Raby oraz w okolicy Mogilan), a także z rozwojem warzelni soli w Wieliczce.

Wspomnieć również należy, że w XI-XII w. zdecydowana większość tego terenu stanowiła własność książęcą za wyjątkiem ziem nadanych przez Kazimierza I Odnowiciela tynieckim benedyktynom. Ponadto trzeba sobie uzmysłować, że sieć miejscowości była wówczas na tym terenie uboga, a południowa część Pogórza Wielickiego była w zasadzie w całości pokryta puszcza karpacką przez którą przebiegało jedynie kilka szlaków handlowych.

Od 1138 r. cały obszar Pogórza Wielickiego – na mocy ustawy sukcesyjnej Bolesława Krzywoustego (tzw. testamentu) – znalazł się w granicach dzielnicy pryncypackiej¹⁰. W 1274 r. nastąpił polityczny podział ziem Pogórza Wielickiego, gdyż książę krakowski Bolesław Wstydlivy, w zamian za zachowanie przez księcia opolsko-raciborskiego Władysława Opolskiego neutralności w rozgrywkach pomiędzy Piastami, ofiarował mu ziemie leżące pomiędzy Skawą a Skawinką. Weszły one wtedy w skład dzielnicy śląskiej, przy czym przy dzielnicy krakowskiej zachował obszar zasiedlony przez rycerzy pochodzących z rodu Radwanitów (m.in. Brzeźnica, Marcyporęba, Paszkówka, Przytkowice, Sosnowice, Zebrzydowice, etc.) oraz nadał im liczne przywileje.

O znaczeniu Radwanitów świadczy chociażby fakt, że najprawdopodobniej nieopodal Marcyporęby, na obszarze przysiółka Podlesie, wystawili oni niewielkie grodzisko-warownię. Obszar, który zajmowany był przez ród Radwanitów, a który oddzielał zasadniczą część księstwa oświęcimskiego, a później zatorskiego od tzw. enklawy krzęcińskiej nazywany jest **korytarzem radwanickim**.

Średniowieczny rozwój zachodniej części Pogórza Wielickiego związany był z akcją osadniczą prowadzoną przez tynieckich benedyktynów. Podobne zasługi dla rozwoju wschodniej części Pogórza miała działalność benedyktynek, które w 1228 r. sprowadzone zostały przez kasztelana krakowskiego

⁹ Władcą Czech był wtedy syn Bolesława I Srogięgo – Bolesław II Pobożny, który w 985 r. złamał sojusz polsko-czeski z Mieszkim I, zauważyć też należy, że nie żyła już od 977 r. Dobrawa (siostra Bolesława II, a żona Mieszka I).

¹⁰ Zasada pryncypatu polegać miała na tym, że jeden z książąt zawsze będzie zwierzchni nad pozostałymi. Początkowo, zgodnie z zasadą senioratu, miał to być najstarszy z Piastów.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku
wewnętrznego!

Klemensa z Brzeźnicy^{11,12} z rodu Gryfitów-Świebodziców do Staniątek, leżących nieopodal dzisiejszych Niepołomic.

Benedyktynki intensywnie rozwijały gospodarczo należące do nich wsie, które w większości weszły w ich posiadanie jako darowizny od możnych małopolskich, były przez nie lokowane bądź w późniejszym okresie kupowane. Szacuje się, że od XIII w. do 1914 r. Benedyktynki posiadały od ok. 50 do ok. 110 wsi.

Poza benedyktynami z Tyńca i benedyktynkami ze Staniątek zasługi dla rozwoju Pogorza Wielickiego (południowej części) mieli również cystersi ze Szczyrzyca, którzy w 1243 r. uzyskali Mogilany, Włosań i Głogoczów, a administrowali tym obszarem aż do 1560 r. Niestety, relatywnie duża odległość tych miejscowości od Szczyrzyca sprawiła, że nie byli oni w stanie gospodarować tym terenem aż tak intensywnie jak gdzie indziej, niemniej lokowali szereg wsi, a już istniejące rozwijali.

Ciekawe wydarzenie historyczne miało miejsce w 1229 r. w Spytkowicach. Z inicjatywy księcia wrocławskiego Henryka I Brodatego odbył się tutaj zjazd książąt śląskich, co świadczy o niemałym znaczeniu tej miejscowości. Podczas odbywającej się w ramach zjazdu Mszy Św. Henryk został porwany przez wysłanników Konrada Mazowieckiego i uprowadzony do Płocka¹³.

Druga połowa XIII w. to początek intensywnego rozwoju Wieliczki, określanej wtedy mianem *Magnum Sal*, czyli Wielka Sól. Dotychczas sól wytwarzano tutaj na zasadzie wygotowywania ze słonej wody proszku solnego. Wobec nadmiernej eksploatacji źródeł solnych konieczne było ciągle pogłębianie studni, z których czerpano słoną wodę. W wyniku tego w 1252 r. odkryto pokłady soli kamiennej i od tej pory sól zaczęto wydobywać metodą głębinową, przez co znaczenie Wieliczki wydatnie wzrosło. Już w 1289 r. książę Henryk IV Probus wydał dokument zezwalający założyć w Wielicze miasto na prawie frankońskim, natomiast w 1290 r. książę Przemysław II nadał Wielicze prawa miejskie.

Wracając jeszcze do politycznej przynależności zachodnich ziem Pogorza Wielickiego, które w 1274 r. weszły w skład księstwa opolsko-raciborskiego Władysława I Opolskiego to zaznaczyć trzeba, że wchodziły one kolejno w skład: księstwa opolsko-raciborskiego (1274-1281/1282 (śmierć Władysława I Opolskiego)), księstwa raciborskiego (1281/1282-1290 (podział księstwa na część raciborską i cieszyńską)), księstwa cieszyńskiego (1290-1315 (podział księstwa na część cieszyńską i oświęcimską)), księstwa oświęcimskiego (1315-1454 (podział księstwa na część oświęcimską, toszecką i zatorską)) i księstwa zatorskiego (1445-1564)). Szczegółowe opisanie okoliczności kolejnych podziałów księstw górnośląskich nie wchodzi w zakres niniejszego skryptu, aczkolwiek podziały te głównie wynikały z konieczności wyodrębniania ziem (sched po ojcach) dla kolejnych pokoleń licznych Piastów śląskich.

Niekorzystne dla Korony Królestwa Polskiego¹⁴, a bezpośrednio związane z tym terenem wydarzenie miało miejsce w 1327 r. kiedy książę oświęcimski Jan I Scholastyk¹⁵ złożył w Opawie hołd lenny królowi czeskiemu Janowi I Luksemburskiemu. Tym samym księstwo oświęcimskie – a zatem

¹¹ Klemens z Brzeźnicy (zm. w 1241 r.) często utożsamiany jest z Klemensem z Ruszycz (zm. w 1256 r.), gdyż obydwaj pochodzili z tej samej rodziny i nosili to samo imię. Obecnie jednak jest pewne, że były to dwie różne postacie historyczne.

¹² Do końca XIII w. Brzeźnicą nazywano Jędrzejów, który był jednym z gniazdem rodowych Gryfitów-Świebodziców.

¹³ W Płocku Henryk za cenę uwolnienia złożył przysięgę, że zrezygnuje z pretensji do Krakowa, aczkolwiek jeszcze w tym samym roku wysłał do papieża Grzegorza IX prośbę o zwolnienie z przyrzeczeń złożonych pod przymusem w niewoli.

¹⁴ Korona Królestwa Polskiego jest terminem określającym państwo polskie w późnym średniowieczu.

¹⁵ Rzadki przydomek księcia wziął się stąd, że w mając ok. 12-13 lat otrzymał on tytuł scholastyka krakowskiego, czyli duchownego kierującego krakowską szkołą katedralną (funkcję tę piastował jedynie przez kilka lat).

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

również zachodnia część Pogórza Wielickiego – znalazło się pod bezpośrednim wpływem czeskim. Taki stan rzeczy został potwierdzony w 1335 r. porozumieniem z Trenczyna i w 1339 r. tzw. „aktem krakowskim”.¹⁶

Niewielka odległość granicy państwowej od stołecznego Krakowa spowodowała, że w Królestwie Polskim uaktywniły się tendencje zmierzające do przyłączenia księstw śląskich, a przynajmniej księstw oświęcimskiego i zatorskiego, do państwa polskiego. W ich wyniku w 1456 r. Wacław I Zatorski złożył hołd lenny Kazimierzowi Jagiellończykowi (podobnie w 1454 r. uczynił Jan (Janusz) V Oświęcimski), a w 1494 r. Jan (Janusz) V Zatorski sprzedał to księstwo Janowi I Olbrachtowi (podobnie w 1457 r. uczynił Jan (Janusz) V Oświęcimski).

Ostatecznie jednak księstwa oświęcimskie i zatorskie – a w związku z tym również zachodnia część ziem Pogórza Wielickiego z wyłączeniem korytarza radwanickiego – oficjalnie inkorporowane do Korony zostały w 1564 r. Od tego czasu przynależność polityczna całości ziem Pogórza Wielickiego w zasadzie zawsze była taka sama.

Spore znaczenie dla rozwoju północnej części Pogórza Wielickiego miało lokowanie Skawiny, która decyzją Kazimierza Wielkiego z 1364 r. objęła tereny wchodzące dotychczas w skład miejscowości: Babice Nowe, Babice Stare i Pisary. W II poł. XIV w. wybudowano w Skawinie zamek, który był siedziba wójta.

Za panowania Kazimierza Wielkiego można mówić również o intensywnym rozwoju Wieliczki, gdyż król rozbudował znajdujący się w mieście Zamek Żupny oraz w 1361 r. nadał miastu prawo magdeburskie w zamian obowiązującego frankońskiego. Ponadto decyzją króla Wieliczka otrzymała prawo delegowania dwóch przedstawicieli do królewskiego **Sądu Sześciu Miast**¹⁷ (*łac. Iudicium commissariorum sex civitatum*), czyli sądu najwyższej, trzeciej instancji w strukturze sądownictwa miast polskich lokowanych na prawie magdeburskim.

Późne średniowiecze to zasadniczo okres spokoju i ciągłego rozwoju gospodarczego na opisywanym terenie. Nie doszło tutaj wówczas do ważniejszych wydarzeń historycznych. Wschodnia część Pogórza była regularnie odwiedzana przez królów polskich, którzy urządzali tutaj polowania w Puszczy Niepołomickiej (która ówczesnie rozciągała się zdecydowanie bardziej na południe, niemalże do doliny Raby).

Ponadto kilkakrotnie zdążyły tędy z południa do Krakowa oficjalne delegacje z innych państw, m.in. w 1424 r. przez Pogórze Wielickie przejechali cesarz Zygmunt Luksemburczyk oraz król duński Eryk VIII, którzy udawali się na koronację królowej Zofii Holszańskiej.

7.3. Nowożytność

Dzieje nowożytne opisywanego terenu nie obfitowały w szczególnie dużą ilość ważnych wydarzeń historycznych, a wymienianie w niniejszej publikacji kolejnych właścicieli poszczególnych miejscowości wykracza poza zakres opracowania. Nie oznacza to bynajmniej, że w XVI, XVII czy XVIII w. nie działo się tutaj nic ciekawego.

W dniu 17 września 1513 r. doszło do głośnego w Rzeczypospolitej zabójstwa księcia Jana (Janusza) V Zatorskiego. Został on zamordowany przez bogatego szlachcica Wawrzyńca Myszkowskiego ze Spytkowic. Motywem zabójstwa było zamykanie przez księcia dopływu wody do

¹⁶ Więcej na ten temat można znaleźć w skrypcie „Pogórze Śląskie” autorstwa Pawła Koniecznego.

¹⁷ **Sąd Sześciu Miast** został ustanowiony edyktem Kazimierza Wielkiego z 5 października 1356 roku i istniał do 1725 roku. Był to sąd odwoławczy o specjalnym zakresie orzekania (m.in. sprawy wójtów i sołtysów wsi królewskich), w skład którego wchodził komisarz królewski, radca i po dwóch przedstawicieli Krakowa, Kazimierza, Bochni, Wieliczki, Olkusza i Sącza (stąd nazwa).

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

dochodowych stawów rybnych Myszkowskiego. Konflikt, który z tego powodu wynikł oparł się nawet o króla Zygmunta I Starego, który uznał rację Myszkowskiego i nakazał księciu zatorskiemu wyrównanie szkody. Ponieważ książę z wyrokiem królewskim się nie zgodził i nie miał zamiaru przekazać Myszkowskiemu jakichkolwiek pieniędzy bądź dóbr poszkodowany sam wymierzył sprawiedliwość. Wawrzyniec Myszkowski za swoją zbrodnię został skazany na banicję, jednakże w wyniku bohaterskiej postawy podczas bitwy pod Orszą z Moskalami (8 września 1514 r.) oraz uznania, że zabójstwo dokonane zostało w afekcie (Myszkowski zamordował księcia zatorskiego podczas przypadkowego spotkania) wyrok został anulowany, a sam zabójca mógł powrócić do Spytkowic, a nawet piastował później znaczne stanowiska państwowe. Wawrzyniec Myszkowski przyczynił się również do rozwoju tej części Pogórza Wielickiego, gdyż prowadził gospodarkę rybną na wysokim poziomie, a nawet wybudował most na Wiśle na terenie przysiółka Przewóz (obecnie w tym miejscu kursuje prom rzeczny).

Przenosząc się na chwilę do Brzeźnicy warto wspomnieć, że przez cały okres nowożytny istniała tutaj zorganizowana jeszcze w średniowieczu komora celna. Początkowo wpływy z niej pobierali książęta oświęcimscy, jednakże w 1440 r. książę Wacław nadał prawo poboru cła Pakoszowi z Brzeźnicy jako rekompensatę za szkody w koniach i w uznaniu jego zasług. Prawo to było wyjątkowo cenne, gdyż przez Brzeźnicę biegła jedyna w tej okolicy dozwolona dla kupców droga ze Śląska do Krakowa, której celowe omijanie groziło konfiskatą całości przewożonego towaru.

Prawo do poboru cła było prawem przysługującym kolejnym właścicielom Brzeźnicy, a dochody z nim związane musiały być naprawdę spore, gdyż w 1516 r. klasztor dominikanów z Oświęcimia uzyskał na nim niemały czynsz. Prawo do pobierania prywatnych ceł na terytorium Rzeczypospolitej zniesione zostało dopiero przez sejmy w 1726 i 1736 r., jednakże ówczesny właściciel Brzeźnicy, książę Stanisław Czartoryski w dalszym ciągu pobierał cło od przejeżdżających tędy kupców. Proceder ten został ukrócony dopiero staraniem zaborczych władz austriackich.

Warto również wspomnieć o rodzinie Palczowskich¹⁸, która władała Brzeźnicą i okolicami od końca XV do pocz. XVII w. Z rodziny tej wywodził się m.in. Jan Palczowski, dworzanin króla Zygmunta Augusta, który jest autorem pierwszego drukowanego po polsku zbioru ustaw pt. „*Ustawy prawa polskiego*”¹⁹, a także dużo jak na ówczesne czasy podróżujący Paweł Palczowski, wnuk Jana, który wydał opis Wenecji pt. „*Status Venetorum*” oraz opis swojego pobytu w Moskwie pt. „*Kołąda moskiewska*”²⁰.

Jeśli chodzi o historię Barwałdu to należy wspomnieć, że w XVI w. doszło do podziału miejscowości na Barwałd Górny, Dolny oraz Średni. W owym czasie osadzono tutaj również sporą ilość jeńców tatarskich, kozackich i rosyjskich, którzy – podobnie jak ludność miejscowa – zajmowali się wycinką lasów. Pozyskane w ten sposób drewno było później spławiane Skawą do Zatora.

Jednym z najważniejszych wydarzeń w dziejach Pogórza Wielickiego była bez wątpienia fundacja przez Mikołaja Zebrzydowskiego w 1602 r. klasztoru bernardynów²¹ i zespołu kaplic Dróg Męki Pańskiej na wzgórzu Żarek na wzór Kalwarii Jerozolimskiej²². Sam klasztor znajduje się na

¹⁸ Nazwisko rodziny pochodzi od wsi Palczowice tuż pod Zatorem.

¹⁹ Zbiór został spisany w 1555 r. i wydany po raz pierwszy w 1559 r. Zawierał zbiór wyciągów z konstytucji sejmowych z lat 1507-1540 i Statuty Łaskiego. Autorstwo Jana Palczowskiego nie jest jednakże w pełni potwierdzone, gdyż dzieło nosi jedynie inicjały „J.P.”

²⁰ Paweł Palczowski udał się do Moskwy w 1606 r. i brał udział w osadzaniu na tronie carskim Dymitra Samozwańca. Po obaleniu Dymitra został uwięziony i przez ponad dwa lata był więziony przez Moskali. Po powrocie do kraju został największym agitatorzem wyprawy wojennej na Moskwę w 1610 r.

²¹ Budowa pierwszego klasztoru trwała w latach 1603-1609.

²² Pierwszy etap założenia i rozwoju zespołu kaplic Dróg Męki Pańskiej, zwanego powszechnie Kalwarią, polegający na budowie kilkunastu kaplic i kościołów miał miejsce w latach 1600-1617.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

obszarze Beskidu Średniego, więc nie będzie opisywany, jednakże warto poświęcić więcej uwagi miejscowość, która leży na granicy Beskidu z Pogórzem Wielickim.

Została ona lokowana jako małe miasto w 1617 r. o nazwie Zebrzydów przy drodze z Zebrzydowic do klasztoru bernardynów, gdyż – z racji rosnącej popularności Kalwarii – pojawiły się problemy związane z koniecznością zapewnienia pielgrzymom przybywającym tutaj na liczne odpusty noclegu i wyżywienia.

W 1631 r. wynikła potrzeba dokonania kolejnej lokacji miejscowości, która jednak ponownie nie była zadowalająca i dopiero w 1640 r. Jan Zebrzydowski dokonał ostatecznej lokacji zmieniając jednocześnie nazwę na Nowy Zebrzydów. Od tego czasu miasto gwałtownie się rozwijało, a ilość odwiedzających je pielgrzymów jeszcze bardziej wzrosła z uwagi na podarowany bernardynom w 1641 r. przez Stanisława Paszkowskiego obraz Matki Boskiej Płaczącej.

Obraz ten najpewniej jest kopią obrazu Matki Boskiej Myślenickiej, która początkowo wisiała w dworze Stanisława Paszkowskiego w Kopytówce (miejscowość pomiędzy Marcyporębą, a Paszkówką). Jego żona – Elżbieta – pewnego dnia zauważyła spływające z oczu Matki Boskiej krwawe łzy. Informacja ta szybko rozeszła się po okolicy, a fakt ten potwierdzony został przez wielu przedstawicieli okolicznej szlachty, a także proboszczów z Marcyporęby i Tłuczani.

Poinformowany o tym zdarzeniu biskup krakowski Jakub Zadzik nakazał, aby obraz został przekazany do kościoła w Marcyporębie, jednakże – jak mówi tradycja – zmierzając do Marcyporęby Paszkowski poczuł, że jakaś siła kieruje go w zupełnie inną stronę. Dotarł w ten sposób do klasztoru bernardynów i zrozumiał, że Bóg chce, aby obraz znalazł się właśnie w tym miejscu. Początkowo obraz umieszczono w zakrystii, gdzie miał czekać do czasu wyjaśnienia jego cudownego charakteru, jednakże już w 1656 r. władze kościelne zezwoliły na oddawanie mu czci i przeniesienie do kościoła głównego, gdzie znajduje się do dnia dzisiejszego.

Wiele wskazuje jednak na to, że tradycja w tym wypadku nie jest ścisła, gdyż niemal udowodnione jest, że do przekazania cudownego obrazu do klasztoru w Kalwarii namówił Stanisława Paszkowskiego gwardian klasztoru²³, który był jego spowiednikiem.

Rozwój Nowego Zebrzydowa zahamował w pewien sposób rozwój o wiele starszych, bo wzmiankowanych już w XIV w., położonych ok. 2 km na północ Zebrzydowic. W kontekście tej miejscowości warto wspomnieć, że w 1611 r. Mikołaj Zebrzydowski przekazał Zebrzydowice wraz z okazałym dworem innemu zakonowi – bonifratrom²⁴. Po przybyciu z Krakowa zakonnicy szybko przebudowali ofiarowany im dwór na szpital oraz dobudowali do niego klasztor. W szpitalu bracia pomagali głównie rannym żołnierzom i kalekom, a także ludności miejscowej.

Ważnym zjawiskiem społecznym na opisywanym terenie – ale także w skali całej Rzeczypospolitej – była reformacja. Pod koniec XVI w., a dokładnie po zawarciu tzw. zgody sandomierskiej²⁵ w 1570 r., w Małopolsce znajdowało się ok. 250 zborów protestanckich, z czego wiele na obszarze pogórzy, a Pogórze Wielickiego w szczególności. Był to okres, w którym właściciele poszczególnych miejscowości porzucali katolicyzm, *nota bene* z bardzo różnych powodów, a miejscowy kościół często przemianowywali na zbór kalwiński mogąc jednocześnie pozbyć się proboszcza, z którym nie zawsze żyli w zgodzie.

Wskazać jednakże należy, że w zachodniej części Pogórze Wielickiego tendencje reformacyjne

²³ W zgromadzeniach zakonnych opartych o regułę św. Franciszka z Asyżu jest to kadencyjny przełożony domu zakonnego, czyli poszczególniej siedziby wspólnoty zakonnej.

²⁴ Oficjalna nazwa zakonu to *Zakon Szpitalny św. Jana Bożego*. Został on założony w 1540 r. w Hiszpanii przez św. Jana Bożego w celu opieki nad chorymi. Nazwa pochodzi od łac. *bonus frater* – *dobry brat*.

²⁵ Było to porozumienie zawarte pomiędzy luteranami, kalwinami oraz braćmi czeskimi, mające na celu wspólną obronę przed kontrreformacją i zaprzestanie wzajemnych waśni.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

zostały przełamane na skutek działalności sprowadzonych przez Mikołaja Zebrzydowskiego zakonników. Ponadto *nowinkom religijnym* nie byli przychylni również chłopci, którzy po pierwsze ich nie rozumieli, a po drugie nastawienie szlachty na totalny wyzysk chłopstwa nie zmieniało się przez samą zmianę wyznania. Wyjątkiem może być jednak np. rodzina Przypkowskich^{26,27}, właścicieli Przytkowic, która w 1572 r. nadała swoim poddanym wolność osobistą.

Nieco intensywniej rozwijała się reformacja we wschodniej części Pogórza Wielickiego, gdzie duże wpływy posiadała rodzina Morsztynów (Morstinów). Ta mająca korzenie w Niemczech rodzina wywodziła się z mieszczan krakowskich, natomiast znaczenie na Pogórze, a później w całej Rzeczypospolitej zdobyła dzięki piastowaniu przez kilka pokoleń bardzo dochodowego urzędu bachmistrza (góromistrza)²⁸ kopalni soli w Wieliczce. Urząd ten z prawem do dziedziczenia został nadany Jerzemu Morsztynowi ok. 1459 r. przez króla Kazimierza Jagiellończyka i został w rodzinie aż do 1617 r.

Poza Wieliczką z Morsztynami związane są znajdujące na południe od niej Pawlikowice i Raciborsko, które stały się gniazdami rodowymi poszczególnych gałęzi rodu, a także szereg okolicznych miejscowości znajdujących się w posiadaniu rodziny.

Z rodziny tej wywodzi się m.in. Jan Andrzej Morsztyn²⁹, wybitny przedstawiciel polskiego baroku, dworzanin i urzędnik królewski (m.in. podskarbi wielki koronny), a także poeta (m.in. zbiory „Lutnia” i „Kanika albo Psia gwiazda”) i tłumacz (m.in. „Cyd”). Postać z jednej strony zasłużona dla Rzeczypospolitej jako fundator chorągwi husarii walczącej m.in. pod Wiedniem w 1683 r., ale z drugiej strony przywódca zdemaskowanego spisku detronizacyjnego przeciwko Janowi III Sobieskiemu.³⁰

Z rodziną Morsztynów blisko związany był również włoski reformator religijny, teoretyk arianizmu Faust Socyn, który przez kilka lat przebywał w ich majątku w Pawlikowicach i ożenił się z Elżbietą Morsztynówną.

Od połowy XVII w. w Rzeczypospolitej nasilił się ruch kontrreformacyjny i coraz silniejsza była tendencja powrotu możnowładztwa i szlachty do kościoła katolickiego. Działania kontrreformacyjne wspierane były m.in. przez władze miejskie w Wieliczce, które w 1623 roku sprowadziły do miasta franciszkanów. Mieli oni stanowić przeciwwagę dla działających w okolicy arian. Również władze państwowe starały się ograniczyć wpływy reformacji i w 1658 r. przyjęta została konstytucja sejmowa potępiająca arian za ich religijny i społeczny radykalizm. W myśl tej konstytucji arianom postawiono ultimatum, że albo powrócą na łono kościoła katolickiego albo w przeciągu 3 lat muszą opuścić Polskę z jednoczesną konfiskatą majątku.

W 1660 r. odbyła się głośna dysputa na zamku Jana Wielopolskiego w Rożnowie pomiędzy arianami a katolikami, która dla wielu rodów stała się pretekstem do zmiany wyznania ponownie na rzymskokatolickie. Również rodzina Morsztynów *zrozumiała swoje błędy*, a jako akt ekspiacji ufundowała barokową kaplicę ich imienia przy Kościele św. Klemensa (patrona m.in. górników) w Wieliczce. Prace nad nią trwały od 1690-1703 roku i brał w nich udział m.in. wybitny włoski

²⁶ Z innej gałęzi tej rodziny pochodził Samuel Przypkowski (1592-1670), polski poeta, pisarz, pastor ariański, propagator socynianizmu.

²⁷ Potomkiem tej rodziny był Feliks Przypkowski (1872-1951), założyciel tzw. Muzeum Zegarów (obecnie Państwowe Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie) w 1909 r.

²⁸ Bachmistrz – urzędnik górniczy, przełożony nad robotnikami pracującymi w kopalni, początkowo odpowiedzialny również za kwestie techniczne w kopalni, z czasem urząd ten pozostał jedynie bardzo dochodowym przywilejem.

²⁹ J.A.Morsztyn był pradziadem ostatniego króla Polski, Stanisława Augusta Poniatowskiego (poprzez córkę Izabelę Elżbietę Morsztyn i wnuczkę Konstancję Czartoryską, matkę króla).

³⁰ Po zdemaskowaniu spisku J.A.Morsztyn – wbrew złożonym obietnicom – zbiegł do Francji i został sekretarzem Ludwika XIV. W Polsce skonfiskowano jego majątek i pozbawiono wszelkich dóbr.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku
wewnętrznego!

rzeźbiarz i sztukator Baltazar Fontana³¹ (1658-1733). Jednakże już w latach 20-tych XVIII w. kaplica została zniszczona, a groby Morsztynów sprofanowane.

Inną ciekawą postacią działającą na obszarze Pogórza Wielickiego był Wawrzyniec Spytek Jordan³² z Zakliczyna herbu Trąby (1518-1568), który w 1560 r. odkupił od opata cysterskiego Jana Janowskiego leżące na Pogórzu Wielickim Mogilany, Włosań i Głogoczów. Wkrótce wybudował on na widokowym wzgórzu w Mogilanach okazały drewniany pałac otoczony parkiem, który stał się miejscem spotkań wybitnych polskich renesansowych twórców, m.in. Mikołaja Reja czy Stanisława Orzechowskiego³³. Po śmierci Wawrzyńca Spytki Jordana w 1568 r. jego dobra w Mogilanach i okolicy przeszły na własność jako posag córki Zofii w ręce Samuela Zborowskiego³⁴.

Omawiając dzieje nowożytnego Pogórza Wielickiego nie sposób pominąć rolę rodu Lubomirskich. Różne są teorie na temat jego pochodzenia, aczkolwiek powszechnie przyjmuje się, że ród ten wywodzi się od wczesnośredniowiecznego rodu Szreniawitów, którego przedstawiciele już w czasach Mieszka I mieli wyróżnić się w boju i otrzymać herb Drużyna (Śreniawa bez Krzyża). Postacią historyczną, która uważana jest za protoplastę rodu Lubomirskich jest Piotr z Lubomierza (zm. 1480), wsi leżącej koło Łapanowa na obszarze Pogórza Wiśnickiego, natomiast twórcą potęgi rodu jest Sebastian Lubomirski (ok. 1546-1613), który w 1581 r. otrzymał z nadania króla Stefana Batorego stanowisko żupnika krakowskiego, czyli osoby, która w imieniu króla sprawowała pieczę nad kopalniami soli w Bochni i w Wieliczce, a także nadzorowała handel solą na obszarze całego państwa. Otrzymując to stanowisko Lubomirski miał już pewne doświadczenia związane z wydobywaniem soli, gdyż był jedyną osobą, która skorzystała z konstytucji sejmowej z 1576 r. i rozpoczęła wydobywanie soli na własną rękę z szybu Kunegunda znajdującego się w sąsiadującej z Wieliczką, a należącej do niego Sierczy. Stanowisko żupnika było niezwykle intratne, a kopalnia soli w Wieliczce była jednym z największych przedsiębiorstw ówczesnej Europy. Pozyskane dochody Sebastian Lubomirski przeznaczał na zakup kolejnych wsi oraz udzielanie wysokooprocentowanych pożyczek, co – z uwagi na fakt, że pożyczki były rzadko spłacane – powodowało, że jego własnością stawały się kolejne miejscowości. Sebastian Lubomirski zakupił m.in. Wiśnicz od rodu Kmitów, a w 1592 r. otrzymał tytuł hrabiego Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Potęgę rodu budował następnie jego syn Stanisław, który był wojewodą ruskim, a potem krakowskim, a przez małżeństwo z Zofią z Ostrogskich właścicielem dziesiątek wsi na Wołyniu i Kijowszczyźnie. O jego potęgę świadczy fakt, że w 1647 r. otrzymał on dziedziczny tytuł księcia od cesarza Ferdynanda III. Z kolei jego synem był Jerzy Sebastian Lubomirski, marszałek wielki koronny i bodaj najbardziej zasłużona osoba w walkach ze Szwedami podczas potopu, ale i organizator tzw. rokосу Lubomirskiego przeciwko królowi Janowi II Kazimierzowi w 1665 r.

Jeśli chodzi o potop szwedzki to całe Pogórze Wielickie zostało zajęte przez wojska szwedzkie, a będąca główną miejscowością regionu Wieliczka została splądrowana i spalona, przy czym sama kopalnia funkcjonowała pod nadzorem szwedzkim. Miasto, jak i całe Pogórze Wielickie zostało oswobodzone w 1656 r. przez oddziały dowodzone przez Jerzego Sebastiana Lubomirskiego oraz Gabriela Wojniłłowicza. Po ciężkich latach potopu szwedzkiego nastąpił okres ponownego rozwoju

³¹ Stiuki Baltazara Fontany można obejrzeć m.in. w krakowskich kościołach św. Anny i św. Andrzeja, a także w Pałacu Krzysztoforów.

³² Wawrzyniec Spytek Jordan został pochowany w kościele św. Katarzyny w Krakowie w pięknym późnorenesansowym nagrobku wykonanym przez Santi Gucci'ego.

³³ Wybitny autor pism politycznych i religijnych doby renesansu. Ciekawostką jest, że będąc księdzem katolickim zawarł związek małżeński i nakłaniał do zniesienia celibatu, ale nie spotkała go za to kara ekskomuniki.

³⁴ Samuel Zborowski (ok. 1540 – 1584), polski magnat, hetman kozacki, podczas uroczystości koronacyjnych Henryka Walezego w 1574 r. zamordował przypadkowo Andrzeja Wapowskiego za co został skazany na banicję. Po powrocie do kraju ujęty przez Jana Zamoyskiego i ścięty w 1584 r.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

miasta, m.in. w 1683 r. Jan III Sobieski ufundował w centrum miasta dzwonnice.

W 1655 r. przez Szwedów została zajęta także Kalwarię Zebrzydowską. W jej okolicy doszło do kilku potyczek, w których śmierć ponieśli miejscowi chłopci oraz wielu zakonników. Szwedzi zajęli również Skawinę, którą splądrowali oraz zniszczyli zamek wybudowany jeszcze za czasów Kazimierza Wielkiego. Spustoszone zostały również Mogilany, w których 30 września 1655 r. wracający z Lanckorony oddział szwedzki został napadnięty i rozbity. Po miesiącu okupanci wrócili w większej sile i spacyfikowali miejscowość mordując większość mieszkańców.

W zasadzie przez cały okres nowożytny w większości miejscowości Pogorza Wielickiego dochodziło, co prawda z różnym natężeniem, do buntów chłopskich spowodowanych niezadowoleniem z konieczności wykonywania często nadmiernych obowiązków względem miejscowego dworu lub właściciela nieruchomości. Miejscowości, gdzie bunty takie wybuchały szczególnie często to Radziszów i Wola Radziszowska. Do podobnych sytuacji dochodziło w Szczytnikach i Świątnikach Górnych, które stanowiły własność Kapituły Krakowskiej, a ludzie w nich mieszkający mieli nie tylko odrabiać pańszczyznę na roli, ale także pełnić obowiązki katedralnych strażników, dzwonników, czy porządkowych. Co ciekawe w latach 1590-1600 do Świątnik kardynał Jerzy Radziwiłł sprowadził grupę włoskich rusznikarzy, którzy mieli wyposażać w broje i szable chorągwie biskupie. Z czasem ich następcy wykorzystali swoje umiejętności w produkcji zamków, kłódek i okuć okiennych, a ślusarstwo obecne jest w Świątnikach do dziś.

Ostatnie istotne wydarzenia, jakie miały miejsce na obszarze Pogorza Wielickiego jeszcze przed przyłączeniem tego terytorium do Austrii wiążą się z **konfederacją barską**. Był to zawiązany w 1768 r. zbrojny związek szlachty polskiej, którego celem była obrona wiary katolickiej i niepodległości Rzeczypospolitej. Konfederacja była skierowana przeciwko stacjonującym w Polsce wojskom rosyjskim oraz królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu. Jedną z najcięższych bitew konfederatów rozegrała się 23 maja 1771 r. pod nieodległą od Pogorza Wielickiego Lanckoroną. Dowodzony przez księcia Kajetana Michała Sapiechę oddział konfederatów został rozgromiony przez wojska rosyjskie gen. Aleksandra Suworowa. Księżę Sapieha zginął i został pochowany w klasztorze w Kalwarii Zebrzydowskiej.

Do mniejszych potyczek konfederatów z wojskami rosyjskimi dochodziło również na obszarze Pogorza Wielickiego. Jedną z nich miała miejsce w Woli Radziszowskiej, a w jej wyniku zginęło tak wielu żołnierzy, że strumień, nad którym toczono walki zabarwił się krwią. Do dzisiaj nazywa się go z tego powodu *Krwawym Potokiem*.

Niestety, ale wysiłek i poświęcenie konfederatów poszły na marne i już rok później cały obszar Pogorza Wielickiego znalazł poza granicami Rzeczypospolitej.

7.4. Pod zaborem austriackim

Cały obszar Pogorza Wielickiego został w 1772 r. zagarnięty przez Austrię w wyniku I rozbioru Polski. Jednym z pierwszych działań nowej administracji była sprzedaż tzw. dóbr kameralnych, czyli dawnych polskich królewskich i dóbr pokościelnych. Los taki spotkał m.in. leżące na Pogorzu Wielickim ziemie dotychczasowego starostwa lanckorońskiego, które podzielono na trzy części, a następnie sprzedano. Jedną z kupujących była Franciszka z Krasieńskich, żona królewicza Karola Chrystiana Wettyna, syna Augusta III Mocnego. Tereny te odziedziczyła jej córka Maria Krystyna Wettyn, a po niej księżna Augusta de Montleart³⁵ (córka Marii Krystyny Wettyn z drugiego

³⁵ Jej przyrodnym bratem był król Sardyni Karol Albert, a bratankiem pierwszy władca zjednoczonych Włoch król Wiktor Emmanuel II.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

małżeństwa), która zamieszkała w Krzyszkowicach.

Z inną rodziną książęcą związane były Mogilany. Pod koniec XVIII w. księżna Helena Apollonia Massalska kazała wybudować na miejscu odziedziczonego po ojcu zrujnowanego dworu Jordanów okazały klasycystyczny dwór. Tytuł książęcy uzyskała ona poprzez małżeństwo w wieku 17 lat w Paryżu z księciem Karolem Antonim de Ligne, pierworodnym synem księcia Karola Józefa de Ligne, wywodzącego się z jednego z najstarszych i zasłużonych rodów belgijskich³⁶, w tym okresie blisko powiązanego z wiedeńskim dworem cesarskim³⁷. Dwór w Mogilanach został zakupiony od księżnej Heleny w 1802 r. przez Józefa Nowina Konopka. W rękach jego spadkobierców pozostawał on aż do 1939 r.

Zarówno dwór w Mogilanach, jak i inne polskie dwory szlacheckie pełniły przez cały okres XIX w. funkcje lokalnych ośrodków kultury i sztuki, a często także ośrodków lokalnej myśli politycznej. Innym przykładem takiej działalności jest dwór w Brodach, gdzie po upadku powstania listopadowego urządzony został tzw. punkt poczty obywatelskiej. Była to placówka konspiracyjna ułatwiająca przerzut przez pobliską granicę emisariuszy i łączników polskiej emigracji na zachód z krajem. W dworze w Brodach odbywały się także narady, podczas których planowano kolejne zbrojne powstanie, nie zważając na upadek powstania listopadowego. Z Francji przybywali na nie emisariusze Joachima Lelewela³⁸.

Kolejny dwór, który stanowił lokalny ośrodek myśli patriotycznej znajdował się w Gaju. Wieś wraz z pobliską Brzyczyną Górną została zakupiona w 1801 r. przez Andrzeja Bema. Jego syn, Józef Bem, późniejszy naczelny wódz powstania węgierskiego, spędzał w nim do 1809 roku okresy letnie.

Z kolei dwór w Brzeźnicy będący własnością Adama Gorczyńskiego, działacza społecznego, pisarza i malarza, autora m.in. *„Powieści Jadama”* i *„Opowieści i legend Jadama z ziemi zatorskiej”* funkcjonował jako lokalny ośrodek kultury i sztuki.

Poza zasileniem swojego skarbu poprzez sprzedaż dóbr kameralnych Austriacy szybko zwrócili uwagę na konieczność należytego skomunikowania przyłączonego terytorium z resztą państwa. W latach 1772-1785³⁹ prowadzili budowę gościńca, który nazywano traktem środkowogalicyskim, traktem cesarskim lub gościńcem wiedeńskim. Na Pogórzu Wielickim pokrywał się on w przybliżeniu z przebiegiem *Zakopianki*, a następnie drogi z Głogoczowa przez Kalwarię Zebrzydowską do Wadowic. Docelowo miał być to trakt prowadzący z Białej (aktualnie część Bielska-Białej) do Podgórza, a następnie poprzez Wieliczkę, Bochnię, Tarnów i Rzeszów do Lwowa.

Kolejnym podjętym wkrótce po I rozbiorze Polski przez Austriaków działaniem była reforma funkcjonowania wielickiej kopalni soli. Przede wszystkim przeprowadzono gruntowne zmiany organizacyjno-administracyjne, ale także dzięki sprowadzeniu górników z innych obszarów Austrii wprowadzili nowe metody wydobywania soli. Okres austriacki wpłynął korzystnie na stan techniczny stale modernizowanych urządzeń kopalnianych. W tym czasie wprowadzono m.in. wiertarki pneumatyczne, które zastąpiły wiertarki ręczne oraz uruchomiono parową maszynę wyciągową (do tej pory posługiwano się kieratem). Dzięki coraz lepiej prosperującej kopalni nastąpiła rozbudowa miasta, która była jeszcze bardziej dynamiczna po wybudowaniu w 1857 r. linii kolejowej łączącej Wieliczkę z Krakowem. Warto również pamiętać, że w latach 1809-1815 Wieliczka wraz z okolicznymi

³⁶ Pierwsze wzmianki w XIII w. Ród de Ligne istnieje do dnia dzisiejszego.

³⁷ Terytorium dzisiejszej Belgii funkcjonujące wówczas pod nazwą Niderlandów Austriackich zależne było od władzy Habsburgów.

³⁸ Uczestnik powstania listopadowego, po powstaniu jeden z czołowych emigracyjnych działaczy niepodległościowych.

³⁹ W niektórych źródłach można znaleźć informację, że budowa Traktu Środkowogalicyskiego rozpoczęła się dopiero w 1777 r.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

miejscowościami wchodziła w skład Księstwa Warszawskiego.

W odróżnieniu od Wieliczki wiek XIX w. nie był korzystny dla rozwoju Skawiny. W 1815 r. większość zabudowy miasta strawił pożar, a rok później w związku z kasatą klasztoru w Tyńcu okoliczne dobra zostały włączone do dóbr kameralnych i sukcesywnie wyprzedawane prywatnym właścicielom. W 1831 r. w mieście wybuchła epidemia cholery, która zdziesiątkowała mieszkańców miasta.

Najistotniejsze wydarzenia XIX w. miały miejsce na Pogórzu Wielickim w 1846 r. W lutym w Wolnym Mieście Krakowie doszło do próby wywołania ogólnonarodowego powstania, które miało objąć swoim zasięgiem trzy zabory i do historii przeszło pod nazwą **powstania krakowskiego**. Pomimo wysiłków konspiratorów do walk doszło tylko na obszarze Galicji, a jedyna bitwa powstańcza miała miejsce pod Gdowem 26 lutego 1846 r. Na skutek ostrzału przez partyzantów niewielkich sił austriackich, które kilka dni wcześniej weszły do Krakowa, zostały one 22 lutego wycofane poza jego granice. Tego samego dnia powstańcy zajęli Wieliczkę i przejęli skarbiec kopalni soli. Austriacy postanowili spacyfikować powstanie znacznie większymi siłami, stacjonującymi w Tarnowie. Dowodził nimi Ludwig von Benedek⁴⁰, który na czele około 500 żołnierzy wyruszył w stronę Krakowa. Wsparli go chłopci z Marszowic, Nieznanowic i Pierzchowca, którym obiecał cetnar soli i po 5 złotych krakowskich za każdego jeńca. Dowództwo powstania zdecydowało się wysłać przeciwko nim oddział powstańczy w sile ok. 380 ludzi, który w Gdowie stanął naprzeciwko sił austriackim. W pierwszej fazie walki polska nieliczna i niewyszkolona kawaleria nie zdołała odeprzeć ataku przeciwnika, i po przełamaniu jej szyku rzuciła się do ucieczki. O wiele gorszy był los piechoty, która ponosząc ciężkie straty broniła się wśród zabudowy miasta. Ostatnie walki miały miejsce pod murem cmentarnym, gdzie wszyscy powstańcy, którzy się tam znaleźli zostali wymordowani przez chłopów. W sumie zginęło 154 Polaków, a dowódca oddziału, Jakub Suchorzewski, który nie wziął udziału w walce, uciekł w kierunku Dobczyc, zabierając ze sobą jednocześnie kasę powstańczą. Dzisiaj bitwę pod Gdowem upamiętnia, usypany na gdowskim cmentarzu, kopiec kryjący ciała poległych, na którym postawiono pomnik kobiety z orłem symbolizujący Matkę Ojczyznę i Powstańca Krakowskiego.

Bezpośrednio z wybuchem powstania krakowskiego wiąże się tzw. **rabacja galicyjska**, czyli powstanie chłopskie na terenie Galicji, które miało charakter antyszlachecki i antypańszczyźniany. Do wystąpień ludności chłopskiej przeciwko szlachcie doszło w drugiej połowie lutego oraz w marcu 1846 r. W jej wyniku często w brutalny sposób zostało zamordowanych wg. różnych szacunków od 1200 do 3000 ludzi, w przeważającej większości szlachty, ale także urzędników lokalnych i rządowych oraz księży. Podczas rabacji chłopci splądrowali i zniszczyli również niemal 500 dworów, wśród nich zdecydowaną większość dworów znajdujących się na Pogórzu Wielickim. Jednym z nich był dwór w Grodkowicach, gdzie chłopci zamordowali Marcjana Żeleńskiego. Zniszczono również dwór w Nieznanowicach, gdzie zamordowano dziedzica Henryka Kempańskiego wraz z żoną i dziećmi. Akcja chłopska była inspirowana przez władze austriackie, które nie zdając sobie sprawy z niewielkiej liczebności powstańców krakowskich wykorzystały przeciwko ogółowi szlachty ludność chłopską, obiecując wynagrodzenie pieniężne, czasami wyższe za martwych powstańców, niż za dostarczonych żywych. Po koniec marca ruch chłopski został szybko spacyfikowany przez wojsko austriackie, a Jakubowi Szeli, czyli jego nieformalnemu przywódcy, „w uznaniu zasług” nadano ziemie na Bukowinie (obecnie północno-wschodnia Rumunia), gdzie zmarł w 1860 r.

Po 1846 r. na obszarze Pogórza Wielickiego nie doszło już do większych wystąpień antyszlacheckich, ale wzajemna nieufność pomiędzy warstwami społecznymi utrzymywała się co

⁴⁰ Węgier z pochodzenia. W czasie swojej długiej kariery politycznej i wojskowej piastował m.in. funkcję Gubernatora Węgier, a także doszedł do stopnia generała i stanowiska Szefa Sztabu Generalnego. Uczestnik m.in. bitwy pod Solferino (1859 r.) z Francuzami i pod Sadową (1866 r.) z Prusami.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

najmniej do końca XIX w.

Rejon powoli zaczął się rozwijać gospodarczo. W połowie XIX w. odkryto w okolicy Spytkowic pokłady węgla kamiennego, które zaczęto eksploatować ok. 1870 r. Powstały wówczas jedyny szyb o głębokości ok. 30 m został wkrótce zalany przez wodę, a wydobywania węgla zaprzestano na tym obszarze na kilkadziesiąt lat. Do pomysłu powrócono dopiero w l. 1903-1905. Wywiercono wtedy kilka odwiertów próbnych, m.in. w Spytkowicach, Bachowicach i Ryczowie, które potwierdziły występowanie na tym obszarze węgla. W 1917 r. na skraju Spytkowic rozpoczęto budowlę kopalni węgla kamiennego, która funkcjonowała do 1924 r., kiedy w wyniku kryzysu gospodarczego została zlikwidowana.

W 1891 r. majątek izdebny zakupił arcyksiążę Rainer Habsburg, który wkrótce założył w zabudowaniach dworskich słynną na niemal całą Europę „*Fabrykę Wódek Zdrowotnych Jego Cesarskiej i Królewskiej Wysokości Arcyksięcia Rainera*”. Produkowano w niej cztery rodzaje wódek: jarzębiak (jarzębina, jałowiec, rodzyunki, figi, miód), jarzębinkę (wódka bardziej słodka i słabsza od jarzębiaka), koniferynkę (inny skład owoców niż w jarzębiaku) oraz starke (czystą wódkę żytnią z niewielkim dodatkiem jarzębiny).

Ciekawe wydarzenie miało miejsce w 1909 r. Otrzymał się wtedy pierwszy w Małopolsce rajd samochodowy, którego trasa wiodła z krakowskiego Borku Fałęckiego przez Libertów i Gaj do Mogilan. Będące wtedy nowością automobile zgromadziły na swojej trasie rzeszę ludzi.

Z ostatnimi latami przed wybuchem I wojny światowej wiąże się rozwój Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” oraz Związku Strzeleckiego. Pierwsza z wymienionych organizacji zajmowała się promocją i rozwojem wśród młodzieży wychowania fizycznego i sportu, a druga to paramilitarna organizacja społeczno-wychowawcza. Obydwie stały się podstawą budowanych później przez Józefa Piłsudskiego struktur Legionów Polskich. Piłsudski pełnił zresztą przed wybuchem wojny funkcję komendanta Związku Strzeleckiego. Jeśli chodzi o obszar Pogórza Wielickiego to warto wspomnieć, że w lutym 1914 r. odbyły się w Mogilanach dowodzone bezpośrednio przez późniejszego Marszałka manewry Związku Strzeleckiego. Kilka miesięcy później ze Skawiny wymaszerowali młodzi mężczyźni wywodzący się z miejscowego „Sokoła”, którzy wstąpili do tworzonych Legionów i w ich szeregach wzięli udział w walkach na frontach I wojny światowej.

W 1914 roku jeden z tych frontów przebiegał na Pogórzu Wielickim, gdzie rosyjska 3. Armia pod dowództwem gen. Radka Dimitriewa zajęła 27 listopada Dobczyce, a 28 listopada Wieliczkę. Część sił rosyjskich skierowała się wzdłuż Raby, aby zająć Myślenice, gdzie w dniach od 30 listopada do 5 grudnia trwały zaciekle walki, nazwane później nieco na wyrost **cudem nad Rabą**. Toczyły się one głównie po południowej stronie rzeki i dlatego nie będą szczegółowo opisane. Najbardziej na zachód wysuniętą miejscowością, leżącą na Pogórzu Wielickim, którą zajęli Rosjanie, była Borzęta.

Rosjanie planowali atak na twierdzę Kraków jednocześnie z dwóch stron: północnej z rejonu Proszowic oraz południowej od strony Niepołomic i Wieliczki (3 Armia). Zorientowani w tych planach Austriacy wykonali przeciwnatarcie na północne skrzydło wojsk rosyjskich, które zostały odrzucone. Wciąż zagrażały jednak miastu oddziały rosyjskie, znajdujące się na południe od niego. W dniu 2 grudnia 1914 r. Austriacy rozpoczęli wielką ofensywę, która przeszła do historii pod nazwą **bitwa limanowsko-łapanowska**. Ich celem było z jednej strony zażegnanie zagrożenia Krakowa, ale przede wszystkim odepchnięcie wojsk rosyjskich od przełęczy karpackich, po przejściu których zagroziłoby oni centralnym obszarom Cesarstwa Austro-Węgierskiego. Na wieść o ofensywie austriackiej 6 grudnia 1914 r. gen. Dimitriew zdecydował się na szturm Krakowa, atakując z rejonu Wieliczki. Atak jego oddziałów został powstrzymany podczas ciężkich walk na podkrakowskim wzgórzu Kaim. W wyniku bitwy limanowsko-łapanowskiej Rosjanie zostali odrzuceni na wschód i wypchnięci z obszaru Pogórza Wielickiego, na który już do końca wojny nie powrócili.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

7.5. Lata międzywojenne

Po zakończeniu I wojny światowej cały obszar Pogórza Wielickiego znalazł się w granicach odtworzonego państwa polskiego. Sytuacja ludności była zazwyczaj ciężka. Wsie były przeludnione, a nieurodzajne gleby nie zapewniały wyżywienia wszystkim mieszkańcom. Wiele osób opuszczało swoje miejscowości emigrując zarówno wewnątrz, na Śląsk albo do rozbudowywanych w ramach budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego miast środkowej Polski, jak i zewnętrznie, najczęściej do USA. Dochodziło również do konfliktów na linii dwór-włościanie.

Ciekawym wydarzeniem o znaczeniu ogólnopolskim było zawarcie w 1923 r. w dworze w Brodach, którego właścicielem był senator Ludwik Hammerling⁴¹ tzw. „paktu lanckorońskiego”. Jego stronami były PSL „Piast”, Chrześcijańska Demokracja oraz Związek Ludowo-Narodowy, a efektem było powołanie rządu Wincentego Witosa w dniu 28 maja 1923 r. Gabinet ten przeszedł do historii pod nazwą tzw. rządu Chjeno-Piasta.

Warto wspomnieć o rozwoju Kalwarii Zebrzydowskiej, która w 1934 r. odzyskała prawa miejskie zabrane jej przez władze austriackie w 1896 roku. Okres dwudziestolecia międzywojennego to dla miasta z jednej strony duży napływ pielgrzymów, zwłaszcza przybywających z obszaru byłych zaborów pruskiego i rosyjskiego, a z drugiej rozwój zapoczątkowanego jeszcze w XIX w. przemysłu meblarskiego.

W okresie międzywojennym nastąpił szczytowy okres rozwoju ślusarstwa w Świątnikach Górnych. Przy założonej już w 1888 r. Szkole Ślusarskiej utworzono Spółkę Ślusarską. Powstało również wiele prywatnych zakładów ślusarskich, w których wykonywano m.in. żelazne okucia drzwi i okien, zamki, kłódki, noże, kosy i narzędzia różnego typu.

Gorzej radziła sobie w tym okresie Wieliczka, której znaczenie istotnie zmalało po likwidacji w 1932 r. powiatu wielickiego. Rok później doszło w niej do strajku górników, który spowodowany został obniżeniem ich pensji o 13%. Strajk został stłumiony siłami policyjnymi. Do kolejnego strajku górników doszło w 1935 r. Tym razem pośrednikiem pomiędzy strajkującymi a zarządem kopalni był burmistrz Wieliczki Józef Jagielski⁴², dzięki któremu nie doszło do większego rozlewu krwi.

W rejonie Mogilan w czerwcu 1936 r. zgrupowali się nacjonalistyczni bojówkarze, którzy w nocy z 22 na 23 czerwca 1936 r. zajęli Myślenice. Ich przywódcą był Adam Doboszyński⁴³, dziedzic pobliskich Chorowic. W ramach akcji, którą później nazwano **wyprawą myślenicką** albo **marszem na Myślenice**⁴⁴ zajęto posterunek Policji Państwowej, zniszczono żydowskie sklepy, a ich właścicieli pobito.

W latach 1931-1939 z powodu organizacji w Zakopanem Mistrzostw Świata w Narciarstwie Klasycznym w lutym 1939 r. przeprowadzono modernizację biegnącej na tym odcinku przez Pogórze Wielickie *Zakopianki*. Było to ostatnie duże wydarzenie sportowe przed wybuchem II wojny światowej.

⁴¹ Ludwik Mikołaj Hammerling był urodzonym w Polsce amerykańskim przedsiębiorcą i politykiem oraz polskim politykiem pochodzenia żydowskiego. Po wieloletnim pobycie w USA powrócił do Polski w 1921 r. i został wybrany z listy PSL „Piast” senatorem I kadencji. W 1928 r. oskarżony o sprzyjanie Niemcom opuścił Polskę.

⁴² Po wybuchu II wojny światowej ewakuował się na wschód. W 1940 r. został zesłany wraz z rodziną na Ural. Opuścił ZSRR wraz z wojskami gen. Andersa w 1941 r.

⁴³ Za organizacji wyprawy myślenickiej Doboszyński otrzymał trzy i pół roku więzienia. Został zwolniony w lutym 1939 r. ze względu na zły stan zdrowia, w czasie kampanii wrześniowej walczył pod Lwowem, później przedostał się na zachód, informował o zbrodni katyńskiej i sprzeciwiał się współpracy z ZSRR. Po wojnie potajemnie wrócił do Polski chcąc na własne oczy zapoznać się z sytuacją w kraju. Aresztowany przez komunistów został przez nich zastrzelony w 1949 r. po pokazowym procesie.

⁴⁴ Podobno usiłowano również podpalić synagogę oraz wychłostać starostę, ale nie są to informacje pewne.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

7.6. Kampania wrześniowa

W przygotowanym w 1939 r. przez Sztab Główny Wojska Polskiego planie operacyjnym „Zachód”, czyli planie na wypadek wojny z Niemcami, obszar Małopolski, a więc również Pogórze Wielickiego, miał być broniony przez Armię „Kraków” (dow. gen. Antoni Szylling). Jej podstawowym zadaniem było niedopuszczenie do odcięcia głównych sił polskich operujących w północnej i centralnej części kraju od południowej granicy z Węgrami i Rumunią.

Z racji położenia w pewnej odległości od granicy państwowej w pierwszej fazie konfliktu dowództwo polskie nie planowało walk na obszarze Pogórza Wielickiego. Jedynie w Skawinie został rozlokowany 24 Pułk Ułanów (dow. płk Kazimierz Dworak), wchodzący w skład stanowiącej główny odwód armijny 10 Brygady Kawalerii (dow. płk Stanisław Maczek). Już 1 września 1939 r. został on wysłany na południe, w rejon Jordanowa i Wysokiej, gdzie w dniach 1-3 września 1939 r. stoczył ciężkie walki z nacierającym od południa niemieckim XVIII Korpusem Pancernym.

Przez Pogórze Wielickie przejeżdżał – również w rejon Jordanowa – już 1 września 1939 r. pociąg pancerny „Pierwszy Marszałek”, zmobilizowany jako Pociąg Pancerny Nr 51. Jego trasa wiodła z Krakowa przez Skawinę, Radziszów i Kalwarię Zebrzydowską, a po walkach wracał tą samą drogą 3 września.

W dniach 2-3 września 1939 r. na obszarze Pogórza Wielickiego pojawili się żołnierze z wycofujących się na wschód 6. Dywizji Piechoty (dow. gen. Bernard Mond) oraz 21. Dywizji Piechoty Górskiej (dow. gen. Józef Kustroń). Oddziały te wchodziły w skład Grupy Operacyjnej „Bielsko” (dow. gen. Mieczysław Boruta-Spiechowicz), która poniosła bardzo ciężkie straty w walkach na obszarze Pogórza Śląskiego⁴⁵, a zwłaszcza w rejonie Pszczyny. W nocy z 2 na 3 września Grupa Operacyjna „Bielsko” została przemianowana na Grupę Operacyjną „Boruta”, a jej dowództwo przeniesiono do Skawiny.

W zachodniej części Pogórza Wielickiego dowództwo polskie nie planowało organizować linii obrony, rezygnując z taktycznego wykorzystania Skawy. Podyktowane to było z jednej strony możliwym atakiem Niemców od nieobsadzonego południa z rejonu Suchej Beskidzkiej, a z drugiej chęcią przegrupowania oddziałów po ciężkich walkach i dania im możliwości krótkiego odpoczynku. Pomimo tego Polacy podczas odwrotu stale bronili się przed nękającymi ich Niemcami, np. w dniu 3 września 4 Pułk Strzelców Podhalańskich (dow. ppłk Bronisław Warzybok) stoczył ciężkie walki w okolicy Kalwarii Zebrzydowskiej. Wycofując się oddziały polskie starały się utrudnić pochód niemiecki niszcząc mosty (np. na Skawince w Radziszowie i w Skawinie) oraz tarasując wagonami towarowymi linię kolejową między Zatorem i Skawiną.

W dniu 4 września oddziały 21 DPG utworzyły linię obrony na odcinku Skawina – Radziszów – Krzywaczka – Myślenice. Wchodzące w skład 21 DPG 3 i 4 Pułk Strzelców Podhalańskich obsadziły odcinki Radziszów – Krzywaczka (3 psp, dow. ppłk Julian Czubryt) oraz Krzywaczka – Głogoczów (4 psp). Dowództwo 21 DPG przeniesiono do dworu w Mogilanach, który następnego dnia został zbombardowany przez niemieckie lotnictwo, na szczęście bez poważniejszych strat.

W dniu 5 września 3 psp stoczył bardzo ciężkie walki z nacierającymi od strony Kalwarii Zebrzydowskiej oddziałami XVII Korpusu Armijnego. Polacy trzykrotnie odparli ataki niemieckie, w tym dwa wsparte wojskami pancernymi. Tego samego dnia lotnictwo niemieckie zbombardowało dowództwo 21 DPG w Mogilanach. Również 5 września trwały walki pod Skawiną, gdzie nacierająca 44 Dywizja Piechoty wspierana przez część 5 Dywizji Pancernej została ostrzelana przez artylerię dywizyjną 6 DP. W wyniku polskiego ostrzału zniszczonych zostało około 30 pojazdów nieprzyjaciela.

⁴⁵ Więcej na ten temat można znaleźć w skrypcie „Pogórze Śląskie” autorstwa Pawła Koniecznego.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

Tego dnia Niemcy nie ponowili już ataku, natomiast Polacy otrzymali wieczorem rozkaz wycofania się na wschód.

Rozkaz wycofania się na wschód otrzymała również wieczorem 5 września 21 DPG. Był on wynikiem zagrożenia jej okrążeniem po tym, jak niemiecka 7 Dywizja Piechoty przełamała polskie pozycje w rejonie Izdebnika i praktycznie niebronioną drogą Biertowice – Rudnik osiągnęła skrzyżowanie w Jaworniku. Atakując na tym kierunku Niemcy dopuścili się zbrodni wojennej zabijając w Rudniku 21 cywili za to, że w walkach poległo kilku żołnierzy Wehrmachtu. Osiągnięcie przez 7 DP skrzyżowania w Jaworniku pozwoliło jej nie tylko bez większych problemów zająć niebronione od północy Myślenice, ale również stworzyło realną szansę okrążenia rozlokowanych w rejonie Głogoczowa i Radziszowa 3 i 4 psp. Wobec tego wycofanie na wschód 21 DGP stało się konieczne, ale jednocześnie wobec jednoczesnego wycofania 6 DP odsłoniło od południa Kraków, zajęty przez Niemców następnego dnia.

Oddziały polskie wycofywały się na wschód wzdłuż osi Skawina – Swoszowice – Wieliczka – Niepołomice (6 DP) oraz Głogoczów – Siepraw/Świątniki – Gdów – Bochnia (21 DGP). W ślad za nimi podążały oddziały niemieckie, które w nocy z 5/6 września 1939 r. zajęły Dobczyce i Gdów. Jedną z ostatnich potyczek na obszarze Pogórza Wielickiego miała miejsce pod Grodkowicami, gdzie 4 psp odparł 6 września atak niemieckich czołgów. Rozpoczęła się trwająca na tym terenie niemal 6 lat okupacja hitlerowska.

7.7. Okupacja hitlerowska

Cały obszar Pogórza Wielickiego został zajęty przez wojska hitlerowskie stosunkowo szybko, bo już 6 września 1939 r. Po kilku tygodniach okupacji wojskowej władze Wehrmachtu przekazały go cywilnej administracji niemieckiej. Po utworzeniu przez Adolfa Hitlera 12 października 1939 r. Generalnego Gubernatorstwa (GG), Pogórze Wielickie niemal w całości⁴⁶ znalazło się w dystrykcie krakowskim, a dokładniej w powiecie ziemskim krakowskim (niem. Landkreis Krakau). Na czele GG stanął rezydujący na Wawelu dr Hans Frank⁴⁷, pierwszym gubernatorem dystryktu krakowskiego został dr Otto von Wächter⁴⁸, natomiast pierwszym niemieckim starostą ziemskim krakowskim Egon Höller⁴⁹. Ten ostatni urządził w dworze w Mogilanach jedną ze swoich rezydencji.

Lata okupacji były szczególnie ciężkie dla polskiej inteligencji i duchowieństwa (Niemcy słusznie określali te warstwy społeczne jako przywódcze dla narodu), ale niewiele lepsza była sytuacja chłopów, którzy z jednej strony zmuszeni byli dostarczać okupantowi wygórowanych kontyngentów, a z drugiej to właśnie mieszkańcy wsi byli najczęściej wywożeni na roboty przymusowe do III Rzeszy.

Najcięższa oczywiście była sytuacja ludności żydowskiej. Stosunkowo duża już przed wojną populacja wielickich Żydów niemal się podwoiła (z ok. 6 tys. do ok. 11 tys.). Był to skutek wygnania w 1940 r. większości Żydów z Krakowa, a także ucieczki w 1941 r. niektórych z pozostałych na wieś, że w mieście planowane jest utworzenie getta. Większość z nich przebywała w dzielnicy Klasno,

⁴⁶ Tylko zbliżony do trójkąta obszar zamknięty od północy Wisłą i położony pomiędzy Skawą od jej ujścia do miejscowości Woźniki na południu oraz linią Woźniki – Bachowice – Spytkowice – Przewóz (wszystkie włącznie) został wcielony bezpośrednio do III Rzeszy, jako część powiatu ziemskiego bielskiego (Landkreis Bielitz), rejencji katowickiej, prowincji śląskiej.

⁴⁷ Stracony w 1946 r. w Norymberdze.

⁴⁸ Organizator getta krakowskiego, po wojnie uniknął odpowiedzialności i zmarł w 1949 r. w Rzymie pod fałszywym nazwiskiem.

⁴⁹ Przeniesiony później do Lwowa, gdzie brał udział w eksterminacji Żydów. Po wojnie przez 2 lata internowany, później w zasadzie niepokojony dożył starości w Niemczech.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

mieszkając w ciężkich warunkach, często bez podstawowych środków do życia. W 1941 r. wielu wielickich Żydów zostało przesiedlono do krakowskiego getta, zdecydowana większość z nich nie przeżyła wojny. W 1942 r. do obozu zagłady w Bełżcu zostali wywiezieni wszyscy Żydzi ze Skawiny. W sierpniu tego samego roku hitlerowcy wymordowali wszystkich chorych, lekarzy i pielęgniarki z założonego kilka dni wcześniej na ich rozkaz szpitala żydowskiego w Wieliczce. Żydzi z mniejszych miejscowości albo byli przepędzani do gett w większych ośrodkach, albo mordowani na miejscu. Taki los spotkał czteroosobową rodzinę Głazów, która po ucieczce z Wielkopolski dysponując prawdopodobnie podrobionymi dokumentami zamieszkała w Korabnikach pod Skawiną. Wszyscy zostali rozstrzelani 1 lipca 1944 r., mimo, iż ich żydowskie pochodzenie wcale nie było stuprocentowo pewne. Pod koniec wojny Niemcy podjęli decyzję o stworzeniu na terenie kopalni soli w Wieliczce obozu pracy przymusowej *Arbeitslager Wieliczka*. Wybudowano kilkanaście baraków, które otoczono drutem kolczastym. W podziemiach kopalni organizowano warsztat blacharski zakładów lotniczych w Mielcu. Po kilku miesiącach wobec zbliżającego się frontu obóz zlikwidowano, a więźniów przeniesiono do obozów koncentracyjnych na zachodzie.

Terror okupanta oczywiście nie pozostał bez odpowiedzi. Już bezpośrednio po kampanii wrześniowej niektórzy pochodzący z obszaru Pogórza Wielickiego polscy żołnierze, przedostali się na zachód, gdzie kontynuowali swoją walkę. Wśród nich można wymienić m.in. ostatniego właściciela Kopytówki, por. Jerzego Dunina, który w okresie dwudziestolecia wojennego służył w 2 Pułku Lotnictwa w Krakowie, a po klęsce wrześniowej przedostał się na zachód. Został przydzielony do stacjonującego w Szkocji 309. Dywizjonu i w 1942 r. zginął podczas lotu ćwiczebnego.

Wkrótce zaczęły się także tworzyć pierwsze organizacje konspiracyjne. Jedną z pierwszych – Organizację Wojskową – założył w Krakowie płk Tadeusz Komorowski, późniejszy dowódca Armii Krajowej. Już około 15 października 1939 r. nawiązał z nim kontakt por. Stanisław Guzikowski „Żegota”, który stanął na czele siatki konspiracyjnej w Wieliczce, a po włączeniu Organizacji Wojskowej w struktury SZP-ZWZ został dowódcą Obwodu Kraków-Powiat (krypt. „Synogarlica”). Nie obyło się jednak bez tragicznych w skutkach wpadek. W 1941 r. „Żegota” został aresztowany i po ciężkich torturach zamordowany przez Niemców. Podobny los spotkał w 1943 r. Maksa Howańca z Radziszowa, który wykonywał zadania specjalne na zlecenie Komendy Okręgu Kraków AK, a także 11 mieszkańców Biskupic rozstrzelanych po obławie w Biskupicach, którą Niemcy przeprowadzili 10 grudnia 1943 roku, czy ofiary pacyfikacji Lgoty, która miała miejsce 29 października 1944 roku.

Z czasem organizacje podziemne zaczęły organizować grupy dywersyjne, które w przyszłości przekształciły się w oddziały partyzanckie. Na obszarze Pogórza Wielickiego oddziały takie operowały z racji charakterystyki terenu głównie w jego zachodniej części. Działyły tutaj niewielkie grupy partyzanckie zorganizowane przez podobwód ZWZ-AK Kalwaria. Były to oddziały »Chełm«, »Szczerba«, »Setka« i »Limba«, które co prawda większość czasu operowały bardziej na południe, ale wykonywały akcje sabotażowe i bojowe również pomiędzy Skawą a Skawinkami. Szczególnie uciążliwe były dla Niemców akcje niszczenia linii kolejowych oraz wysadzania wiaduktów i mostów kolejowych, zwłaszcza, w momencie przejazdu przez nie pociągów wiozących zaopatrzenie na front wschodni (np. wysadzenie mostu kolejowego w Wielkich Drogach wraz z przejeżdżającym pociągiem 25 września 1944 r.). W 1944 r. w ramach akcji „Burza” na bazie wymienionych powyżej oddziałów został zorganizowany 12 Pułk Piechoty AK (dow. kpt. Władysław Wojaś „Dąb”), który wraz z działającymi bardziej na południowym wschodzie 1 psp AK miały w przyszłości stworzyć Grupę Operacyjną „Śląsk Cieszyński”⁵⁰ (dow. gen. Bruno Olbrychta „Olza”⁵¹). Wkrótce 12 PP AK został

⁵⁰ Głównym zadaniem tej GO „Śląsk Cieszyński” miało być przeciwdziałanie potencjalnym próbom opanowania Śląska Cieszyńskiego przez Czechów po przejściu frontu niemiecko-radzieckiego na zachód.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

zasilony partyzantami walczącymi dotychczas w Batalionach Chłopskich. Scalenia dokonano na szczycie góry Draboż w sierpniu 1944 r. Jedną z ważniejszych akcji 12 PP AK było odbicie w Kalwarii Zebrzydowskiej w dniu 28 września 1944 r. więźniów, wśród których znalazł się sam gen. Olbrycht, aresztowany przypadkowo pod fałszywym nazwiskiem w klasztorze bernardynów.

Innym istotnym wydarzeniem była katastrofa alianckiego samolotu B-24 „Liberator”, nazwanego przez załogę „Hell's Angel” („Anioł Piekieł”), która miała miejsce 13 września 1944 r. w Zygodowicach. Samolot wracał do bazy po udanym nalocie na zakłady chemiczne IG Farben Buna-Werke w Dworach koło Oświęcimia, został jednak skutecznie trafiony przez niemiecką obronę przeciwlotniczą. Zanim eksplodował zdążyło z niego wyskoczyć pięciu amerykańskich lotników. Pozostała w samolocie szóstka zginęła. Śmierć poniosła również jedna, pracująca w polu osoba cywilna, która została obłana płonącym paliwem. W miejscu katastrofy w 1991 r. postawiono pamiątkowy obelisk.

Do tragicznego wydarzenia doszło również 24 listopada 1944 r. w Barwałdzie. Z pociągiem osobowym relacji Zakopane – Kraków, który jechał okrężną drogą przez Wadowice i Spytkowice z powodu zniszczenia przez partyzantów torów kolejowych na linii Kalwaria Zebrzydowska – Skawina zderzył się niemiecki pociąg towarowy wiozący zaopatrzenie na front wschodni. Dyżurny ruchu w Kalwarii zorientował się w sytuacji i niezwłocznie wysłał za pociągiem osobowym lokomotywę, która miała gwizdem ostrzec maszynistę o niebezpieczeństwie. Niestety, nie dogoniła ona pociągu i doszło do tragedii, w wyniku której zginęło ponad 130 osób, a kolejnych 100 zostało rannych. Była to najtragiczniejsza katastrofa kolejowa w historii Polski. Upamiętnia ją obelisk z pamiątkową tablicą, postawiony w 1991 r. nieopodal miejsca tragedii.

Jesienią 1944 r. Niemcy zaczęli przygotowywać się do obrony przed spodziewanym na wiosnę atakiem Armii Czerwonej. Na obszarze Pogórza Wielickiego fortyfikowano m.in. okolicę Barwałdu, a do prac wykorzystywano w dużej mierze miejscowych. W dniu 12 stycznia 1945 r. Rosjanie niespodziewanie dla Niemców rozpoczęli wielką ofensywę, którą nazwano operacją wiślańsko-odrzańską. W kierunku Małopolski nacierał 1 Front Ukraiński, którym dowodził marszałek Iwan Koniew. Już 19 stycznia wojska radzieckie zdobyły Kraków po niespodziewanym manewrze i ataku od północnego-zachodu. Zagrożeni otoczeniem Niemcy wycofywali się na południe i udało im się nawet zorganizować krótkotrwałą obronę w okolicach Mogilan, która została przełamana 23 stycznia. Następnie cofali się na zachód pod naporem Armii Czerwonej i w dniu 26 stycznia 1945 r. dla pozostałej części obszaru Pogórza Wielickiego skończyła się okupacja hitlerowska.

7.8. Lata najnowsze

Podobnie jak w całym kraju władzę nad obszarem Pogórza Wielickiego przejęli po II wojnie światowej komuniści z PPR. Działalność podziemia antykomunistycznego nie była na tym obszarze szczególnie aktywna. Inteligencja miejska była znacząco osłabiona okresem okupacji hitlerowskiej, a ogół społeczeństwa zmęczony trwającą niemal sześć lat wojną.

Istniejące przed wojną majątki ziemskie o powierzchni powyżej 50 ha zostały w latach 1944-1948 rozparcelowane w ramach tzw. reformy rolnej. Dotychczasowi właściciele ziemscy otrzymywali niewielkie odszkodowania z jednoczesnym zakazem zamieszkania, a nawet czasowego przebywania w powiecie, w jakim dotychczas mieli swoje siedziby. Szlacheckie dwory ulegały zazwyczaj dewastacji po przekazaniu ich tworzonemu Państwowym Gospodarstwu Rolnym, albo na inne cele społeczne.

⁵¹ Po wojnie gen. Bruno Olbrycht przystąpił do komunistów i stał się jednym z organizatorów walki z żołnierzami podziemia niepodległościowego, w tym ze swoimi wcześniejszymi podkomendnymi i współpracownikami.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

Taki los spotkał m.in. dwór Czartoryskich w Brzeźnicy, w którym najpierw założono Szkołę Rolniczą, a później funkcjonowała w nim Gminna Spółdzielnia Samopomocy Chłopskiej. Podobny los spotkałby prawdopodobnie dwór w Mogilanach, gdyby w 1967 r. nie przekazano go Polskiej Akademii Nauk. W 1950 r. reforma rolna została rozszerzona na majątki kościelne. Na obszarze Pogórza Wielickiego rozparcelowano m.in. dobra ziemskie klasztoru bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej.

Władza komunistyczna starała się rozwinąć w zachodniej części Pogórza Wielickiego przemysł. W latach 1955-1960 w związku z występowaniem w okolicach Spytkowic węgla kamiennego planowano utworzenie „Nadwiślańskiego Zagłębia Węglowego”. Wykonano nawet dokładną dokumentację geologiczną jednakże ambitne plany nie zostały nigdy wcielone w życie. Znacznie lepiej pod tym względem wyglądała sytuacja w Skawinie, gdzie w 1954 r. oddano do użytku hutę aluminium, a w 1957 r. uruchomiono pierwszy kocioł elektrowni ciepłej. W 1961 r. jej moc wynosiła 550 MW. Wkrótce Skawina stała się drugim co do wielkości miastem województwa krakowskiego. W Kalwarii Zebrzydowskiej rozwinął się natomiast przemysł meblarski, a meble kalwaryjskie przez wiele lat rozsławiały tę miejscowość w całej Polsce.

Wyjątkowo istotną datą dla rozwoju Wieliczki był rok 1978, kiedy kopalnię soli wpisano na pierwszą Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Dzięki temu stała się ona jedną z głównych atrakcji turystycznych Polski i obecnie odwiedzana jest przez niemal półtora miliona ludzi rocznie⁵².

W 1999 r. na Listę światowego dziedzictwa UNESCO wpisane zostało również sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej. Dwukrotnie, w 1979 i 2002 roku, odwiedzał je papież Jan Paweł II. Obecnie jest to drugie pod względem ilości odwiedzających pielgrzymów sanktuarium w Polsce⁵³.

Początek XXI w. to na Pogórzu Wielickim istotny rozwój sieci drogowej. W 2009 r. oddano do użytku budowany od 2007 r. odcinek autostrady A4 Kraków-Targowisko. W 2012 r. dopuszczono ruch na kolejnym odcinku tej autostrady, łączącym Targowisko z Brzeskiem (budowę rozpoczęto w 2009 r.). Dzięki tej inwestycji znacząco poprawiła się sytuacja komunikacyjna stale zakorkowanej Wieliczki. Poprawiło ją także oddanie w 2008 r. wschodniej obwodnicy miasta, która wyprowadziła z centrum miejscowości samochody jadące w stronę Krakowa drogą wojewódzką nr 966 z Gdowa.

W pewnym zakresie zmodernizowana została również *Zakopianka*. Przebudowany został wyjazd z Krakowa, a także po wielu latach starań lokalnej społeczności wybudowano dwie kładki dla pieszych w Gaju. Wyremontowany został również wiadukt w Mogilanach.

Nie udało się natomiast zrealizować tzw. Beskidzkiej Drogi Integracyjnej, która połączyć miała Kraków z Bielsko-Białą m.in. przez Kalwarię Zebrzydowską, Wadowice i Andrychów. Na przeszkodzie do realizacji tej drogi stoją nie tylko bardzo duże koszty, ale także protesty społeczności lokalnych niezadowolonych z proponowanych przebiegów drogi.

Kolejną inwestycją, której realizacja planowana jest od dawna, jest linia kolejowa Podłęże-Piekietko. Na obszarze Pogórza Wielickiego przebiegać ma ona przez jego wschodnią część w pobliżu miejscowości Zagórze, Suchoraba, Wiatowice, Liplas i pod Gdowem przekraczałaby Rabę. Idea jej realizacji sięga XIX w., a dzięki jej powstaniu znacząco skróciłby się czas przejazdu pociągami z Krakowa do Zakopanego oraz do Nowego Sącza. Wydaje się, że obecnie są pewne szanse, że inwestycja powstanie, gdyż została wpisana przez Komisję Europejską na listę TEN-T⁵⁴ oraz do Krajowego Programu Kolejowego do 2023 roku. Ciężko jednak powiedzieć, czy jej realizacja nie zostanie zablokowana przez społeczności lokalne, bądź brak środków finansowych.

Na rozwój Pogórza Wielickiego na początku XXI w. wpłynęły również możliwości, jakie daje współfinansowanie inwestycji ze środków unijnych. Dzięki pomocy unijnej m.in. rozbudowano

⁵² W 2015 r. kopalnię soli w Wieliczce odwiedziło ok. 1 390 000 turystów.

⁵³ Pierwszym jest oczywiście Częstochowa.

⁵⁴ Trans-European Transport Network – program UE, którego celem jest rozwój unijnej sieci transportowej.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

kanalizację w Gminie Wieliczka, zbudowano północną obwodnicę Gdowa, zmodernizowano przedszkola w Gminie Mogilany oraz usuwano azbest w okolicach Skawiny i Świątnik Górnych. Sporo środków unijnych zasiliło projekty związane z rozwojem turystyki (np. projekt „*Szlaki nowej przygody w Kopalni Soli w Wieliczce*”) i wydaje się, że w dużej mierze na turystyce właśnie opiera się obecnie rozwój Pogórza Wielickiego. Jest to zrozumiałe, gdyż nie licząc Skawiny przemysł na tym obszarze nie jest rozwinięty, rolnictwo pomimo dość urodzajnych gleb jest w regresie, a wiele z miejscowości pełni w zasadzie rolę sypialni dla Krakowa.

Ostatnim z istotnych wydarzeń dotyczących Pogórza Wielickiego była organizacja na gruntach wsi Brzegi głównych uroczystości Światowych Dni Młodzieży, które odbyły się w Krakowie w 2016 r. Szacuje się, że w uroczystościach w Brzegach, którym przewodził papież Franciszek wzięło udział 2-3 mln pielgrzymów.

8. Przemysł

Głównym ośrodkiem przemysłowym na obszarze Pogórza Wielickiego jest niewątpliwie wchodząca w skład Krakowskiego Okręgu Przemysłowego Skawina. Na jej obszarze rozwinął się przemysł spożywczy, hutniczy, metalowy, energetyczny i materiałów budowlanych.

Korzenie przemysłu spożywczego sięgają okresu międzywojennego, kiedy rozpoczęła działalność Fabryka Środków Kawowych. Po wojnie znacjonalizowana, wielokrotnie zmieniająca asortyment wytwarzanych produktów, wreszcie sprywatyzowana, funkcjonuje obecnie pod nazwą Lajkonik Snacks S.A. i produkuje głównie słone paluszki i krakersy.

Czasów przedwojennych sięgają w Skawinie również korzenie przemysłu metalurgicznego. W 1939 r. rozpoczęto przygotowania do budowy huty aluminium, do których wrócono w latach 50. XX w., a hutę otwarto w 1954 r. Zakład produkował aluminium i metale rzadkie, ale jego działalność kilkakrotnie doprowadzała do poważnych skażeń środowiskowych. Wobec protestów okolicznych mieszkańców w 1981 r. zamknięto najbardziej niebezpieczny wydział elektrolizy, a zakład po szeregu przekształceń własnościowych produkuje obecnie wyroby ogniotrwałe dla innych hut oraz przetwarza złom aluminiowy.

Z działaniem huty związany jest również rozwój przemysłu materiałów budowlanych, do produkcji których wykorzystywano wytworzone przez nią popioły oraz pyły zatrzymane przez filtry kominowe. Obecnie w Skawinie wytwarza się m.in. płyty ściennie oraz pustaki.

Dla zapewnienia dużej ilości energii elektrycznej potrzebnej dla funkcjonowania huty wybudowano w latach 1957-61 elektrownię Skawina. Z jej budową związana jest realizacja kanału Łączany-Skawina⁵⁵. Wykupiona w 2006 r. przez czeskie przedsiębiorstwo energetyczne ČEZ elektrownia dostarcza energię elektryczną oraz ciepło dla Skawiny oraz południowych dzielnic Krakowa.

Drugim ośrodkiem przemysłowym Pogórza Wielickiego jest Wieliczka szczycą się średniowiecznymi tradycjami przemysłu górniczego. Obecnie jednak od 1996 r. w kopalni nie wydobywa się soli kamiennej, pozyskując ją jedynie metodą warzenia ze słonych wód podziemnych. W samej miejscowości wciąż funkcjonuje jednak kilka mniejszych zakładów przemysłowych.

Na pozostałych obszarach Pogórza Wielickiego w zasadzie przemysłu nie ma, nie licząc pojedynczych mniejszych zakładów, głównie przetwórczych. Oczywiście wyjątkiem są Dobczyce, ale funkcjonująca na obszarze tej miejscowości strefa przemysłowa zlokalizowana jest na drugim brzegu

⁵⁵ Por. rozdz. III. *Hydrografia* (s. 2).

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

Raby.

9. Turystyka

9.1. Szlaki długodystansowe

Na Pogórzu Wielickim została wyznakowana całkiem gęsta sieć szlaków turystycznych PTTK. Wśród nich warto wymienić trzy szlaki długodystansowe. Dwa niebieskie: z Brzeźnicy kończący się w Kacwinie na Spiszu, oraz zaczynający się w krakowskich Swoszowicach, a kończący w Szczawie, oraz żółty zaczynający się w Wieliczce, a następnie biegnący przez Beskid Średni i Wyspawy, który kończy się w Paśmie Orawsko-Podhalańskim Beskidu Żywieckiego nieopodal wzniesienia Targoszówka (790 m).

9.2. Szlaki architektury drewnianej

Na Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce znajduje się siedem obiektów leżących na Pogórzu Wielickim. Są to kościoły w Woźnikach, Barwałdzie, Marcyporębie, Sosnowicach, Krzęcinie, Woli Radziszowskiej i Wieliczce. Wszystkie z nich znajdują się na trasie *Kraków i okolice*.

9.3. Inne szlaki tematyczne

Na Pogórzu Wielickim znajduje się sporo obiektów leżących na coraz bardziej popularnych w ostatnich latach szlakach tematycznych. Są to m.in. pałac w Paszkówce, pałac Konopków w Wieliczce i pałac Żeleńskich w Grodkowicach leżące na szlaku Dwory Małopolski, dwory w Mogilanach i Libertowie leżące na Krakowskim Szlaku Generała Bema oraz kościoły w Dziekanowicach leżące na szlaku Małopolska Romańska.

Wyłącznie przez Pogórze Wielickie przebiega Szlak Ariański (m.in. Wieliczka i Raciborsko) oraz szlaki poprowadzone w samej Wieliczce: Szlak Wielickich Zabytków oraz Wielicki Szlak Szybów Górniczych. Warto wspomnieć jeszcze o wyznakowanym w Gminie Gdów Szlaku Pięciu Kopców, łączącym kopce w Krakuszowicach, Liplasie, Zręczycach, Gdowie i Pierzchowcu.

9.4. Wyciągi narciarskie

Na obszarze Pogórza Wielickiego funkcjonują dwa ośrodki narciarskie: w Podstolicach (najdłuższy wyciąg 350 m, różnica wzniesień ok. 65 m) oraz w Sieprawiu (najdłuższy wyciąg 350 m, różnica wzniesień ok. 55 m).

10. Zabytki

10.1. Kościoły drewniane

- Barwałd – pw. św. Erazma, XVIII w. (1782 r.);
- Bodzanów – pw. śś. Piotra i Pawła, XVIII w. (1765 r.);
- Krzęcin – pw. Narodzenia NMP, (XVI w.);
- Krzyszkowice – pw. św. Anny, (XVIII w.);
- Marcyporęba – pw. św. Marcina, XVII w. (1670 r.);

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

- Palczowice – pw. św. Jakuba Młodszego, XIX w. (1894 r.);
- Podstolice – pw. Ducha Świętego, XIX w. (1870 r.);
- Siepraw – pw. św. Marcina, (XVII w.);
- Sosnowice – pw. Imienia NMP, (XVI w.);
- Tłuczań – pw. Nawiedzenia NMP, XVII w. (1664 r.);
- Wieliczka – pw. św. Sebastiana, XVI w. (1581 r.);
- Wola Radziszowska – pw. Wniebowzięcia NMP, (XV w.);
- Woźniki – pw. Wniebowzięcia NMP, (XVI/XVII w.);
- Zakliczyn – pw. Wszystkich Świętych, XVIII w. (1773 r.).

10.2. Kościoły murowane

- Biskupice – pw. św. Marcina, (XIII w.);
- Dziekanowice – pw. śś. Magdaleny i Mikołaja (XII/XIII w.);
- Gaj – pw. Narodzenia NMP, XVII w. (1626 r.);
- Gdów – pw. Narodzenia NMP, XIII/XIV w.);
- Izdebnik – pw. św. Małgorzaty, XIX w. (1838-1841 r.);
- Jawornik – pw. Podwyższenia Krzyża Św. (XVII w.);
- Kalwaria Zebrzydowska – Bazylika Matki Boskiej Anielskiej (XVII w.);
- Łazany – pw. Znalezienia Krzyża Św. (XVI w.);
- Mogilany – pw. św. Bartłomieja, (XVII w.);
- Radziszów – pw. śś. Wawrzyńca i Katarzyny, (XV w.);
- Skawina – pw. śś. Szymona i Judy Tadeusza, (XIV w.);
- Skawina – pw. Ofiarowania NMP, (XV w.);
- Spytkowice – pw. św. Katarzyny, (XVII w.);
- Wieliczka – pw. św. Klemensa, (XIX w. na fundamentach z XIV w.);

Ponadto zabytkowe murowane kościoły znajdują się m.in. w Bachowicach, Byszycach, Kleczy Dolnej, Krzywaczce, Ryczowie

10.3. Zamki, pałace i dwory

- Brzeźnica – dwór książąt Czartoryskich z XVIII w., w ostatnim trzydziestoleciu popadł w ruinę, obecnie remontowany;
- Izdebnik – dwór z II poł. XIX w. wybudowany przez księcia Maurycego Montleart'a, później własność arcyksięcia Rainera Habsburga;
- Głogoczów – dwór Nowina-Konopków z XVIII w.;
- Grodkowice – pałac Żeleńskich z 1902 r., wzniesiony według projektu Teodora Talowskiego⁵⁶;
- Klecza Dolna – pałac Duninów z ok. 1850 r.;
- Krzywaczka – dwór Żeleńskich z I poł. XIX w.;
- Paszkówka – neogotycki pałac Wężyków z l. 1865-1870, wzniesiony według projektu Feliksa Księżarskiego⁵⁷;

⁵⁶ Jeden z najbardziej popularnych architektów Galicji na przełomie XIX/XX w. Zaprojektował kilkadziesiąt kościołów (m.in. Bóbrka, Nowy Sącz, Sucha Beskidzka), kamienic (np. *Pod śpiewającą żabą* i *Pod pająkiem* w Krakowie) oraz budynków użyteczności publicznej, a nawet wiadukt kolejowy nad ul. Lubicz w Krakowie.

⁵⁷ Ten sam architekt zaprojektował m.in. gmach Collegium Novum w Krakowie.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

- Podchybie – dwór z przełomu XVIII/XIX w.;
- Polanka Hallera – dwór Hallerów z I poł. XIX w.;
- Spytkowice – zamek z I poł. XVI w. zbudowany w stylu gotycko-renesansowym, ok. 1630 r. przekształcony w okazałą rezydencję wczesnobarokową;
- Wieliczka – pałac Konopków z XVIII w.
- Zebrzydowice – dwór obronny wybudowany w II poł. XVI w. przez Mikołaja Zebrzydowskiego, od 1599 r. szpital dla ubogiej szlachty “chorej z wojny”, od 1611-1879 r. zarządzany przez bonifratrów z Krakowa, później szpital świecki, po II wojnie światowej oddział szpitala psychiatrycznego z Kobierzyna, aktualnie dom opieki społecznej “Caritasu” dla nieuleczalnie chorych;

Ponadto zabytkowe dwory znajdują się m.in. w Bilczycach, Brodach, Cichawie, Jawczycach, Jurczycach, Kleczy Górnej, Kopytówce, Leńczach Górnych, Lusinie, Niegowici, Radziszowie, Ryczowie, Sosnowicach, Wrząsowicach i Zarzycach Wielkich.

10.5. Inne

- Głogoczów – lamus dworski (XVIII w.);
- Hucisko – grobowiec baronów Lipowskich;
- Izdebnik – murowany zajazd pełniący jednocześnie funkcję poczty cesarskiej, z przełomu XVIII/XIX w.;
- Kalwaria Zebrzydowska – 42 kaplice i kościoły na Drózkach Pana Jezusa (28 stacji) i Drózkach Matki Boskiej (24 stacje),
- Krzywaczka – karczma z 1817 r.;
- Wieliczka – zespół kościelno-klasztorny oo. Franciszkanów
- Wieliczka – stara synagoga (XVIII w.);

11. Muzea, izby regionalne i izby pamięci

- Chorągwica – Izba Regionalna;
- Jurczyce – Izba Pamięci Rodu Hallerów i Hallerczyków;
- Pierzchów – Izba Pamięci gen. Jana Henryka Dąbrowskiego;
- Radziszów – Izba Regionalna;
- Skawina – Muzeum Regionalne;
- Skawina – Harcerska Izba Pamięci Narodowej Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie im. gen. Władysława Andersa;
- Świątniki Górne – Muzeum Ślusarstwa im. Marcina Mikuły;
- Wieliczka – Kopalnia soli Wieliczka (w ramach Muzeum Królewskich Kopalni Soli w Wieliczce i Bochni);
- Wieliczka – Muzeum Żup Krakowskich;

Ponadto w leżących poza obszarem niniejszego opracowania Wadowicach mieści się Prywatne Muzeum Polsko-Amerykańskie „Hell’s Angel” poświęcone katastrofie samolotu B-24 “Liberator”, w Żygodowicach w dniu 13 września 1944 r.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku
wewnętrznego!

12. Ważne lub interesujące postacie

- Bronisław Chromy – urodzony w Leńczach polski rzeźbiarz, autor m.in. rzeźby smoka wawelskiego koło Smoczej Jamy;
- Jan Henryk Dąbrowski – twórca Legionów Polskich we Włoszech, urodzony w Pierzchowie;
- Stanisław Fischer – pochodzący z Wieliczki polski nauczyciel i działacz społeczny, założyciel w 1947 r. Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych w Nowym Wiśniczu;
- Michał Grażyński – urodzony w Gdowie polski działacz niepodległościowy i społeczny, uczestnik powstań śląskich, wieloletni (1926 – 1939) wojewoda śląski;
- Józef Haller – urodzony w Jurczycach generał Wojska Polskiego, współorganizator Legionów, twórca *Błękitnej Armii* we Francji, jeden z dowódców oddziałów polskich w wojnie polsko-ukraińskiej oraz polsko-bolszewickiej, dowódca oddziałów polskich na Pomorzu (10 lutego 1920 r. dokonał aktu zaślubin Polski z morzem w Pucku), działacz społeczny i polityczny, pochowany w kościele garnizonowym pw. św. Agnieszki w Krakowie;
- Stanisław Haller – pułkownik artylerii C.K. Armii i generał Wojska Polskiego, Szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, w 1939 r. aresztowany przez władze radzieckie i uwięziony w Starobielsku, w kwietniu 1940 r. zamordowany przez NKWD w Charkowie⁵⁸, urodzony w Polance Hallera;
- Andrzej Hałaciński – urodzony w Skawinie polski urzędnik, poeta, dyplomata, prawnik oraz odznaczony orderem *Virtuti Militari* legionista, autor słów pieśni *My, Pierwsza Brygada*, uczestnik kampanii wrześniowej, ofiara zbrodni katyńskiej;
- Tadeusz Kantor – polski reżyser, malarz, scenograf i grafik, posiadał dom w Hucisku;
- Paweł Mąciwoda-Jastrzębski – urodzony w Wieliczce gitarzysta basowy, od 2003 roku członek rockowego zespołu *Scorpions*;
- Alfred Majewski – urodzony w Gdowie architekt i konserwator zabytków, zwłaszcza polskich zamków i pałaców (m.in. Zamku Królewskiego na Wawelu, zamku w Krasiczynie, Niedzicy, Suchej Beskidzkiej i Nowym Wiśniczu), wieloletni dyrektor Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu;
- Władysław Midowicz – wybitny działacz turystyczny i krajoznawczy, zmarł w Wieliczce;
- Augusta de Montleart – księżna, właścicielka Krzyszkowic i okolicznych miejscowości, pomimo dużego majątku i koligacji z największymi rodami Europy słynęła ze skromności i dobroci dla mieszkańców swoich wsi;
- Stanisław Paszkowski – właściciel dworu w Kopytówce, ofiarodawca 5 maja 1641 r. klasztorowi bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej obrazu Matki Boskiej Płaczącej, obecnie znanego jako cudowny obraz Matki Bożej Kalwaryjskiej, będącego kopią obrazu Matki Bożej Myślenickiej;
- Aniela Salawa – błogosławiona kościoła katolickiego, mistyczka, urodzona w Sieprawiu;
- Ludwik Solski – urodzony w Gdowie wybitny aktor, reżyser teatralny, dyrektor Teatru Miejskiego w Krakowie (od 1909 r. Teatru im. Juliusza Słowackiego), jego imię otrzymała PWST w Krakowie, pochowany w kościele na Skałce w Krakowie;
- Artur Szpilka – urodzony w Wieliczce polski bokser występujący w kategorii ciężkiej;
- Jerzy Trela – urodzony w Leńczach polski aktor teatralny i filmowy;
- Narcyz Turchan (właściwie Jan Turchan) – urodzony w Biskupicach franciszkanin, gwardian klasztoru we Włocławku, aresztowany przez gestapo, zamęczony w obozie

⁵⁸ NKWD zamordowało w sumie 11 polskich generałów i 1 kontradmirała; 8 z nich zginęło w Charkowie, a 4 w Katyniu.

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

koncentracyjnym w Dachau w 1942 r., błogosławiony Kościoła rzymskokatolickiego;

- Karol Wojtyła – w latach 1948-49 wikariusz w Niegowici, późniejszy papież Jan Paweł II;
- Andrzej Zieliński – urodzony w Gdowie polski wokalista, pianista i kompozytor, współzałożyciel zespołu Skaldowie;
- Jan Żychoń – urodzony w Skawinie legionista, oficer Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (wywiad i kontrwywiad), odpowiedzialny za wywiad polski na obszarze Wolnego Miasta Gdańsk oraz III Rzeszy, zginął w 1944 r. podczas bitwy o Monte Cassino;

13. Ciekawostki

- nieco na wschód od **Babicy** znajduje się wzniesienie o nazwie Lubań (ok. 420 m);
- w **Bachowicach** znajduje się przynajmniej kilkusetletni kamienny krzyż pokutny, legenda głosi, że wyrósł z ziemi w miejscu, gdzie zbójcy zamordowali duchownego, jadącego z komunią do ciężko chorej osoby;
- drewniany kościół w **Barwałdzie** posiada nietypowy plan, w którym wieża znajduje się za prezbiterium, z tego powodu pomieszczenie pod wieżą pełni funkcję zakrystii, a nie przedsionka jak jest zazwyczaj;
- już w XIII w. w **Biskupicach** istniał duży kamieniołom, z którego dostarczano kamienia do budowy zamków i murów obronnych, z kamienia tego wybudowano m.in. „Dom pośród Żupy” w **Wieliczce**;
- pod koniec XVII w. w **Brzeźnicy** Stanisław Palczowski wystawił okazany dwór, który nazywano „malowanym dworem”, od określenia tego wzięła się używana do dzisiaj (choć już rzadko) nazwa północno-wschodniej części miejscowości, tzn. Brzeźnicy-Malowanej;
- w **Cichawie** w latach 1948-1949 uczył religii Karol Wojtyła, późniejszy papież Jan Paweł II;
- w Hucisku znajduje się zrealizowana w 1995 r. wg. projektu Tadeusza Kantora rzeźba *Krzęsto* o wysokości około 10 m, jeden z tzw. kantorowskich „pomników niemożliwych”;
- według legendy popartej niepewną wzmianką Jana Długosza w *“Liber Beneficium”*, kamień ze zburzonego grodu w **Grodzisku**, posłużył do budowy fundamentów pierwszego zamku w Zatorze;
- na zachód od **Jawczyc** znajduje się wzgórze Giewont (291 m);
- w **Kleczy Dolnej** (a dokładnie w przysiółku Kopiec) znajduje się założone w 1909 r. Collegium Marianum – Dom Macierzysty i Nowicjat Księży Pallotynów;
- do drewnianego kościoła w **Krzęcinie** od zachodu przylegają dwie wieże (a nie jak zazwyczaj jedna), są one stylizowane na wczesnostańskie budowle obronne;
- dziedziczka **Krzyszkowic**, księżna Augusta de Montleart, miała 14 chrześniaków, każdemu z nich w testamencie zapisała po 1000 guldenów, nazywana była „chłopską księżną”;
- znajdujący się w **Liplasie** kopiec podobno jest mogiłą żołnierzy armii cesarskiej pochodzenia węgierskiego zbiegłych na wieść, że na Węgrzech wybuchło powstanie narodowowyzwoleńcze, którzy wkrótce potem zmarli na cholera;
- znajdujący się w **Łazanach** kościół pw. Znalezienia Krzyża Św. posiada rzadko spotykane w Polsce sklepienie palmowe, natomiast monstrancja chowana jest w wydrążonym pniu drzewa, które nie ścięte uprzednio zostało obudowane jedną ze ścian kościoła;
- podobno w parku dworskim w **Mogilanach** są pochowani Szwedzi, którzy zginęli w zasadzce zorganizowanej przez miejscowych w 1655 roku;
- jedyny pomnik Karola Wojtyły przedstawiający go nie jako papieża Jana Pawła II, ale młodego wikarego znajduje się w **Niegowici**, gdzie w latach 1948-49 był wikarym w parafii p.w. Wniebowzięcia NMP, w **Niegowici** znajduje się również naturalnej wielkości replika

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku wewnętrznego!

watykańskiego grobu Jana Pawła II;

- drewniany kościół w **Palczowicach** posiada niespotykaną w Beskidach izbicę, która jest ośmioboczna, a na niej znajduje się również ośmioboczny ostrosłupowy hełm pokryty gontem;
- wysoki na 7 m kopiec pamięci gen. Jana Henryka Dąbrowskiego znajduje się w **Pierzchowie**;
- w 1917 r. miał miejsce w **Radziszowie** wielki pożar, w którym spłonęły 53 domy i ok. 30 stodół, podobno pożar wybuchł od iskry przejeżdżającego przez miejscowość pociągu;
- stary, drewniany, wybudowany w XVI w. kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego z **Ryczowa**, został w latach 1973-1975 przeniesiony do Nadwiślańskiego Parku Etnograficznego w Wygiełzowie;
- mający rozstrzelać dziedzica **Sierczy** w 1846 r. chłop trzykrotnie chybił z bliskiej odległości, co uznano za znak Boga i darowano mu życie;
- do naszych czasów nie zachowały się nawet szczątki wybudowanego w XIV w. w **Skawinie** zamku, który został rozebrany w XVIII w.;
- jednym z najbardziej znanych produktów wytwarzanych przez zakłady spożywcze w **Skawinie** były w okresie PRL kawa *Inka* oraz słone paluszki;
- w 1895 r. otwarto w **Skawinie** Browar Parowy, który funkcjonował do 1915 r.
- największy staw rybny w **Spytkowicach**, tzw. *kasztelan*, ma pow. ok. 42ha, został założony na pocz. XVI w. i jest użytkowany do dnia dzisiejszego;
- od 2000 r. na zamku w **Spytkowicach** mieści się Ekspozycja Krakowskiego Archiwum Narodowego;
- nazwa wsi **Szczytniki** pochodzi od nazywanych „szczytami” drewnianych tarcz średniowiecznego rycerstwa, które były w niej wyrabiane w XIII-XV w.;
- w **Targowisku** w trakcie prac archeologicznych odkryto pozostałość trzyosiowego tzw. „długiego domu”, o wymiarach ok. 40 x 10 m; najpewniej środkową oś zamieszkiwali ludzie, a osie boczne przeznaczone były dla zwierząt oraz na magazynowanie zapasów;
- w grudniu 1914 r. okupujący **Wieliczkę** żołnierze rosyjscy byli tak pewni szybkiego zajęcia Krakowa, że wydrukowali w niej serię pocztówek z widokiem krakowskich zabytków, które wysyłali bliskim z pozdrowienia „ze zdobytego miasta”;
- w drewnianym kościele pw. św. Sebastiana w **Wieliczce** nową polichromię w 1907 r. wykonał Włodzimierz Tetmajer. Z kościołem tym związane jest też podanie, iż w czasach pogańskich na jego miejscu znajdowało się źródło, przy którym stała świątynia bogini Ledy, a w niej płonął nieprzerwanie ogień, którego pilnowały kapłanki-dziewice. Raz w roku (wczesną wiosną) zobowiązane były znaleźć swoje następczynie, chodziły więc po wsiach, a pierwszym napotkanym dziewczynom zarzucały powróż na szyję, złapana tak dziewczyna musiała przez kolejny rok pełnić funkcję kapłanki;
- ciekawa jest wieża w późnogotyckim drewnianym kościele w **Woli Radziszowskiej**, jest ona zwieńczona ostrosłupowym hełmem z czterema narożnymi wieżyczkami;
- w **Woli Radziszowskiej** znajduje się rekonstrukcja prehistorycznej osady sprzed 3000 lat;
- nad **Wolą Radziszowską** wznosi się wzgórze Pochów, jego nazwa prawdopodobnie wywodzi się stąd, iż właśnie w lesie na tym wzgórzu „*pochowali*” się mieszkańcy miejscowości przed najazdem tatarskim;
- nazwa wsi **Wyźrał** pochodzi od „*wyźratu*”, czyli od umocnionego punktu obserwacyjnego na wzgórzu;

POGÓRZE WIELICKIE

Skrypt szkoleniowy SKPG Kraków – tylko do użytku
wewnętrznego!

14. Podziękowanie i prośba

Niniejszy skrypt powstawał zarazem krótko i długo. Krótko, bo konkretna praca nad nim zajęła jedynie kilkanaście wieczorów, a długo, bo połowa z nich przypadła na styczeń 2011 roku, a reszta na listopad 2016 roku. Jak widać jest to spory rozstrzał, który byłby zapewne jeszcze większy, gdyby nie maile zajmujące się skryptami w Komisji Szkoleniowej SKPG Kasi Góreckiej. *Nota bene* przestała je ona do mnie wysyłać już jakieś półtora roku temu, ale gwiazdka oznaczająca niezłatwioną sprawę w poczcie mailowej cały czas kłuła w oczy. Również docierające do mnie informacje od niektórych osób, że jednak – pomimo długości skryptu i peryferyjnego dla Beskidów położenia – przeczytały poprzednie *Pogórze Śląskie*, były motywujące do dokończeniu tekstu, który leżał ponad pięć lat.

Chciałbym podziękować również Agnieszce Łach-Stankowskiej i Michałowi Pacyna za zapoznanie się z pierwotną wersją skryptu i przekazanie mi cennych uwag, które zostały uwzględnione w ostatecznej wersji skryptu.

Jednocześnie wszystkich, którzy znajdą w tekście jakiegokolwiek rodzaju nieścisłości, literówki, chcieliby go uzupełnić o jakieś zagadnienie, albo chcieliby przesłać swoje uwagi lub opinie, proszę o kontakt mailowy: p_konieczny@skpg.krakow.pl.